

Kulturno sjećanje i pamćenje o Seljačkoj buni u hrvatskoj književnoj kulturi 19. stoljeća s ekskursom u 20. stoljeće i suvremenost

Arl, Zrinka

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:743221>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-09-16**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

ZRINKA ARL

**KNJIŽEVNO SJEĆANJE I PAMĆENJE O SELJAČKOJ BUNI U
HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ KULTURI 19. STOLJEĆA S
EKSKURSOROM U 20. STOLJEĆE I SUVREMENOST**

Diplomski rad

Pula, veljača, 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

ZRINKA ARL

**KNJIŽEVNO SJEĆANJE I PAMĆENJE O SELJAČKOJ BUNI U
HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ KULTURI 19. STOLJEĆA S
EKSKURSOROM U 20. STOLJEĆE I SUVREMENOST**

Diplomski rad

JMBAG: 0303052618, redoviti student

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Hrvatska književnost romantizma i realizma

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Boris Koroman

Sumentorica: doc. dr. sc. Dubravka Dulibić-Paljar

Pula, veljača, 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Zrinka Arl, kandidat za magistra edukacije hrvatskog jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 11. veljače, 2021. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, _____ Zrinka Arl _____ dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile

u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

Kulturno sjećanje i pamćenje o seljačkoj buni u hrvatskoj književnoj kulturi 19. stoljeća s
ekskursom u 20. stoljeće i suvremenost _____ koristi na način da gore navedeno autorsko
djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta
Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne
knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i
drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga,
slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 11. veljače 2021.

Potpis

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Početna etapa oblikovanja hrvatske moderne nacije (Hrvatski narodni preporod)	5
2.1. Ime naroda	9
3. Standardizacija jezika i oblikovanje književnoga kanona 19. stoljeća	11
4. Smrt Smail-age Čengića kao uvertira Seljačkoj buni?.....	18
5. Historiografski dokazi o Seljačkoj buni 1573.	24
6. Motiv Seljačke bune u usmenoj predaji	28
7. Motiv Seljačke bune u autorskim obradama 19. stoljeća	31
7.1. Matija Gubec, kralj seljački.....	34
7.2. Šenoina Seljačka buna	36
8. Seljačka buna u 20. stoljeću	37
8.1. Seljačka buna – prva kazališna adaptacija.....	37
8.2. Evica Gupčeva.....	38
8.3. Balade Petrice Kerempuha	38
8.4. Matija Gubec	39
8.5. Matija Gubec – igrokaz.....	40
8.6. Selačka buna.....	40
9. Seljačka buna u popularnoj kulturi.....	42
9.1. Film Seljačka buna 1573.	43
9.2. Opera Gubec-beg	45
9.3. Gubecziana	46
9.4. Strip – edicija Nikad robom	47
10. Sjećamo se i pamtimo Seljačku bunu	48
10.1. Muzej seljačkih buna	48
10.2. Projekt „Putevima baštine“	49
10.3. Rekonstrukcija događaja Seljake bune.....	50
11. ZAKLJUČAK.....	52
12. SAŽETAK.....	53

13. SUMMERY.....	54
14. Literatura.....	55

1. Uvod

Velika seljačka buna ili Muška punta jedan je od najznačajnijih događaja u hrvatskoj povijesti 16. stoljeća. Pokret je u početku postigao izniman uspjeh i u nekoliko dana pobuna je zahvatila velik dio Hrvatskoga zagorja, jugoistočne dijelove Donje Štajerske i dio Dolenjske te krajeve južno od Save do Okića i Jastrebarskog. Buna se proširila na oko desetak dana. Završena je legendarnom Bitkom kod Stubičkih Toplica 9. veljače 1573.godine Nemoguće je utvrditi točan broj pobunjenih seljaka, no pojedini izvori govore i o 16 tisuća ustanika, no većina povjesničara procjenjuje taj broj na 12 tisuća. Borba za stare pravice, ljudsko dostojanstvo malog čovjeka i karizmatičan lik legendarnog Matije Gupca nadahnuli su mnoge umjetnike. August Šenoa posvetio mu je jedan od svojih najpoznatijih romana – *Seljačku bunu*, Ivo Lothka-Kalinski skladao je operu *Matija Gubec* i prva hrvatska rock opera bila je *Gubec-beg*. Osim toga prema Matiji Gupcu nazive nose ulice, trgovi, kulturno-umjetnička društva, škole; redovito se održavaju manifestacije koje evociraju zbivanja u kojima se Seljačka buna pokušava učini dostupnom i razumljivom i današnjim naraštajima koja su stoljećima udaljena od toga drevnoga povijesnoga događaja. A no što privlači i danas Seljačkoj buni, upravo je Matija Gubec. Jedan od povijesnih ličnosti koje suvremenost nije zamela pepelom zaborava, pojedinca koji je ostao zapamćen kao simbol borbe protiv potlačenosti i izrabljivanja, borac za bolje sutra, seljački tribun davno prije Stjepana Radića, lik koji kao da je živio ispred svog vremena.

Iz te fascinacije Seljačkom bunom proizlazi i ovaj rad čija je namjera donijeti prikaz kulturnoga sjećanja i povijesnog pamćenja Seljačke bune. Historiografska je građa o tom povijesnome događaju izuzetno oskudna, ali Seljačka se buna kao politički simbol aktualizirala u različitim razdobljima, prošla je različite ideološke obrade, koristili su je različiti politički pokreti i sve je to pridonijelo širokoj i dugotrajnoj popularnosti tog zbivanja. Seljačka buna po svojim motivima i posljedicama nije naime ostala važna samo kao događaj koji se zbilo u jednom povijesnom trenutku. Njeno je značenje toliko da se neprestano pojavljuje na različitim područjima javnog, društvenog i kulturnog života u kasnijim povijesnim gibanjima i procesima. U 16. stoljeću bila je to jedna organizirana pobuna seljaka koja je nosila dublju poruku i

prenosila svijest o seljačkoj klasi i njihovoj viziji pravedne narodne države, kasnije je tijekom 19. i 20. stoljeća postala privlačna tema i za umjetničku obradu. Tematizacijom su Seljačke bune autori različitih razdoblja mogli izraziti vlastiti doživljaj tog događaja oblikujući ga u duhu vremena u kojem su živjeli i koje ih je formiralo.

Obuhvatiti detaljno sve okolnosti u kojima dolazi do aktualizacije Seljačke bune u kulturom i prije svega kulturnom životu od 19. stoljeća pa nadalje daleko premašuje opseg ovoga rada kao i istraživačke kompetencije koje sad posjedujem. Iz toga ću se razloga u ovom radu usredotočiti prije svega na način na koji je Seljačka buna bila prisutna u književnoj kulturi 19. stoljeća. U teorijskom ću se smislu oslanjati na koncepte književnog pamćenja i sjećanja koje razvija Jan Assmann, dok ću se u opisu i analizi konkretnih književnih realizacija teme Seljačke bune rukovoditi historiografskom i književnopovijesnom problematizacijom 19. stoljeća kao onog razdoblja koje je bilo bitno obojeno nacionalno-integracijskim procesima koji su vodili uspostavi modernoga građanskoga društva i moderne nacije. Tim je pitanjima i tom je razdoblju posvećen najveći dio rada, dok završni dio donosi određene fragmente koji imaju namjeru pokazati kako se događaj Seljačke bune pamtio kroz književno dvadeseto stoljeće, na koji je način postao dio popularne kulture te, konačno, na koji način živi u suvremenosti. Taj se dio rada osobito ne odlikuje težnjom da te pojave zahvati u njihovoj kompleksnoj društveno-povijesnoj uvjetovanosti, već je usmjeren na pokušaj njihova bilježenja i opisivanja. Sve to svjedoči o dugotrajnosti zanimanja za Seljačku bunu i povijesni lik Matije Gupca.

2. Početna etapa oblikovanja hrvatske moderne nacije (Hrvatski narodni preporod)

Možemo se zapitati zašto je postojala snažna potreba za iskorištavanjem teme Seljačke bune u književnom stvaralaštvu 19. stoljeća? Odgovor bi možda ležao u tome što je ta povijesna tematika koja govori o nemirima i potrebi za promjenama u društvu bila upravo ono što je hrvatska književnost u tome trenutku upravo i trebala. Naime, iako su postojala različita poetička opredjeljenja u književnosti od ilirizma do modernih tendencija na prijelazu stoljeća, hrvatsku je književnost 19. stoljeća povezivalo jedno zajedničko obilježje – angažiranost ili rječnikom onovremenih pisaca – tendencioznost. Društvo se tog vremena formiralo u modernu naciju i proživljavalo je dugotrajni proces prelaženja u građansko društvo, a angažiranost je književnosti bila u čvrstoj vezi s tim suvremenim procesima. Uostalom, kako zamjećuje Miroslav Šicel, društvena se angažiranost književnicima onoga doba zapravo nametala kao zadana jer koju su funkciju hrvatski pisci uopće mogli namijeniti književnosti „u vremenu u kojem se, s obzirom na specifični položaj Hrvatske u okvirima tadašnje Austrije, imperativno nametalo pitanje nacionalnih prava i rješavanje važnih socijalnih problema.“¹

U te modernizacijske procese 19. stoljeća hrvatski prostor ulazi razjedinjen iako je nakon napoleonskih ratova 1813. te odlukama Bečkog kongresa 1815. godine pretežito formalno dodijeljen Habsburškoj Monarhiji. Središnje vlasti Habsburške Monarhije zakasnile su sa svojim pokušajem centralizacije i nisu uspjele oblikovati jedinstveni kulturni i društveni prostor za oblikovanje „jedinstvene austrijske nacije“.² To je razlog zbog kojeg je hrvatski narod unutar Monarhije imao nekoliko upravnih podjela. Tako Hrvatska i Slavonija pripadaju ugarskom, Dalmacija i Istra austrijskom dijelu Monarhije, Rijeka s Primorjem je zasebni dio ugarske krune, a Vojna krajina pod upravom je Beča.³ Proces oblikovanja moderne nacije na području srednje Europe i Apeninskog poluotoka trajao je do 1848. godine. U različitim dijelovima Europe on im različita obilježja. Oblikovanje suvremene nacionalne individualnosti

¹ Šicel, M., (1973.), Tema seljačke bune u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. U: Kampuš, I. (ur.), *Radovi V; U povodu 400. godišnjice hrvatsko slovenske seljačke bune*, Zagreb, Liber, str. 216.

² Stančić, N., Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol X No. 1., str. 8.

³ loc. cit.

karakteristično je za sve nacionalno-integrirajuće procese Europi. To je značilo da svaka nacija zahtjeva „institucije središnje vlasti koje su provodile unifikaciju upravnih institucija i standardizaciju jezika kao sredstva upravne i kulturne komunikacije, te tako oblikovale jedinstveni društveni i kulturni prostor.“⁴ Fenomeni oblikovanja modernih nacija, preporodni pokreti, javljaju se kao „ponovno buđenje“ naroda. Pri tom je važno razlikovati pojam „narodni preporod“ od pojma „preporodnog pokreta“ jer kako kazuje Stančić: „Narodni preporod početna je etapa u procesu oblikovanja suvremene hrvatske nacije, dok je preporodni pokret pojavni oblik tog procesa, vid organiziranog djelovanja njegovih nositelja s ciljem unapređivanja tog procesa.“⁵

Između 1790. i 1835. na hrvatskom području se pojavljuju pojedinci koji su svojim djelatnostima potaknuli preporod. Mladi naraštaji preporoditelja prepoznali su društvenu situaciju Hrvatske i bili su spremni na preporodne ideje i njihovu realizaciju.

Ilirska ideja dobila je istaknutije mjesto u preporodnoj ideologiji zbog specifičnih uvjeta u kojima je tekao proces oblikovanja moderne hrvatske nacije tijekom prve polovice 19. stoljeća, zbog prepreka koje su se postavljale tom procesu i koje su preporoditelji prevladali unoseći u sustav hrvatske nacionalne integracijske ideologije ilirsku ideju.⁶

Na kulturno buđenje Hrvata utjecali su pripadnici građanstva, dijela svećenstva i plemstva koji su i započeli širu djelatnost na tom području. O samim počecima preporodnog pokreta možemo saznati iz rada i djelovanja Ljudevita Gaja koji je zastupao hrvatsku nacionalnu ideju o kojoj je govorio kroz svoja tiskana djela i neobjavljene rukopise. Ideja je to koja je uključivala hrvatski književni jezik i pismo (grafiju).

U dijelu historiografije postojala je predodžba da je mladi naraštaj hrvatskih preporoditelja pokrenuo preporodni pokret nadahnut idejom slavenstva, nastalom u češkoj i slovačkoj sredini, s kojom se upoznao za vrijeme studija u Grazu i Pešti, te da je tako hrvatski preporodni pokret nastao pod vanjskim

⁴ loc. cit.

⁵ loc. cit.

⁶ ibidem, str. 9.

utjecajem i da je započeo pod južnoslavenskom, ilirskom idejom iz koje se tek s vremenom iskristalizirala ideja o hrvatskom nacionalnom identitetu.⁷

Pobornici te ideje smatrali su da se okupljanje južnih Slavena može postići lakše ako prihvate zajedničko ime. Vjerovali su da južni Slaveni potječu od Ilira pa su se i nazvali Ilircima, a njihov pokret poznat je kao ilirski pokret.

Od iznimne važnosti bio je i prijedlog reforme pravopisa za kajkavsko narječje i općenito zajednički pravopis za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. 1833. godine Ljudevit Gaj objavljuje budnicu *Još Hrvatska ni propala* prema kojoj nastaju i druge rodoljubne pjesme. Znao je kako potaknuti narod, a 1843. godine dobiva dozvolu za izdavanje novina, a time započinje i provođenje preporodnog programa 1835. Preporoditelji su veliku pažnju posvećivali promicanju književnosti i osnivanju narodnih čitaonica u kojima su se mogle čitati knjige i novine, ali i izvoditi predstave i koncerti. *Novine hrvatske* s tjednim književnim prilogom *Danicom hrvatskom, slavonskom i dalmatinskom* tiskane su na početku kajkavskim narječjem i pravopisom, kako bi se afirmirali u kajkavskoj sredini civilne Hrvatske, a šira namjena književnog priloga bila je označena njegovim naslovom. Preko *Novina* i *Danice* provedene su daljnje akcije dogovorene u preporodnoj jezgri koja je već u pretplati počela afirmirati ilirsku ideju upotrijebivši ilirsko ime za sve Južne Slavene, a od prvog broja u 1836. godini novine nose i naziv ilirske. Gaj se svojim radom, ali i karizmatikom osobnošću, nametnuo kao vođa preporoda. Težeći samostalnosti i lakšem promicanju ideja, 1838. godine osniva tiskaru u kojoj su tiskana sva značajnija djela preporodne književnosti.⁸

Za vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda stvorila se težnja za stvaranjem jedinstvenog hrvatskog jezika kao i potreba za uvođenjem hrvatskog jezika kao službenog u škole i urede. No pokušaji unapređivanja hrvatskoga jezika javljaju se i ranije. Tako je Mirko Danijel Bogdanović, astronom i matematičar, pokušao izdati novine na hrvatskom jeziku, želeći poboljšati poljodjelstvo i seosko gospodarstvo u Hrvatskoj, unaprijediti poznavanje domovinske povijesti i poboljšati znanje narodnog

⁷ loc. cit.

⁸ ibidem, str. 10.

jezika. Iako mu je dozvola izdana 1792., novine nije počeo izdavati.⁹ Đuro Matija Šporer, koji je djelovao pod pseudonimom Jure Matić, pokrenuo je *Oglasnik ilirski*, koji je izašao samo 12. srpnja 1818. na dvije stranice, što je bio prvi pokušaj objavljivanja na hrvatskom jeziku. List je trebao biti pisan jezikom koji od "izgovora" hrvatskog, slavonskog i dalmatinskog "uzima od svakog bolje".¹⁰ Maksimilijan Vrhovec tražio je od svećenstva Zagrebačke biskupije 1813. da skuplja narodne riječi, pjesme i poslovice, te stare knjige i rukopise na "ilirskom" jeziku "horvatskog" (kajkavskog) i "slavonskog" (štokavskog) narječja, što će poslužiti kao materijal za rad na oblikovanju književnog jezika.¹¹ U hrvatskom se Saboru prvi put s govornice čula hrvatska riječ kada je general Juraj Rukavina Vidovgradski 1832. održao govor prigodom izbora za zemaljskog potkapetana. Tu vijest objavile su *Agramer politische Zeitung*, zagrebačke novine koje su izlazile na njemačkom jeziku.¹² Jačanjem preporoda, Sabor počinje jasnije izražavati zahtjeve koje su trebali dovesti do jačanja nacionalne svijesti. Na zasjedanju održanom 1836. staleži prvi put iznose prijedloge za unapređenje narodnog školstva - zahtijevaju osnivanje pučkih škola i Učenog društva kojemu je prva zadaća bila promicanje narodnog jezika. Godine 1840. Sabor je donio zaključak o osnivanju katedre narodnog jezika na zagrebačkoj Akademiji i u svim gimnazijama.¹³ Prvi saborski govor na narodnom jeziku održao je godine 1843. Ivan Kukuljević Sakcinski i predložio da se počnu provoditi pripreme za uvođenje hrvatskoga jezika kao službenog.¹⁴

Ilirci su pri stvaranju imena nacije razlikovali kulturni i politički pogled jer njeno ime postaje nacionalna oznaka po jezičnom i regionalnom smislu.

[...] u vezi s ilirističkom jezičnom reformom štokavsko narječje je kao književni jezik dobilo ilirsko ime, dok je "horvatsko ime značilo "provincijalno narječje", kajkavštinu. Hrvatsko ime za narodni jezik, za čakavsko narječje, živjelo je i u Hrvatskom primorju. Dakako da se štokavsko narječje nazivalo u Slavoniji

⁹ Milanja, C., (2012.) *Konstrukcije kulture: modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*, Zagreb, str.138.

¹⁰ Petrić, H., *Hrvatski narodni preporod*, (2008.) *Portal – elektronički časopis za povijest i srodne znanosti*, Dostupno na: <http://povijest.net/2018/?p=1503>, [Pristupljeno: 20.10.2019.]

¹¹ Stančić, N., op. cit., str.9.

¹² Šišić, F., (1975.), *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, Tisak i naklada St. Kugli, str. 405.

¹³ Gross, M., (1985.), *Počeci moderne Hrvatske*, Ljubljana, str. 374.

¹⁴ Stančić, N., op. cit., str. 10.

"slavonskim". Nakon zabrane ilirskog imena 11. siječnja 1843. sve se više upotrebljavalo "narodno" ime za jezik i ustanove. Hrvatski je staleški sabor svojim članom 10. god. 1847. proglasio "narodni jezik" službenim jezikom u kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁵

2.1. Ime naroda

Za vrijeme izmjena ilirskoga imena i postojana u 19. stoljeću pojmovi *narod* i *nacija* počinju se međusobno sužavati, iako se pojam *nacija* pojavljuje tek 1900. godine.¹⁶

Ilirici su shvatili "narodnost" kao narodni osjećaj, pripadnost ilirskom jezičnom narodu. Pojam se bitno razlikovao od tradicionalnog značenja plemićkog "domorodstva". Pedesetih se godina postepeno učvršćuje pojam "narodnost" kao pripadnost hrvatskom narodu (naciji). No pogotovo na početku, "narodnost" često još uvijek znači pripadnost "narodu" kao stanovništvu određene regije, primjerice uže Hrvatske ili Slavonije.¹⁷

Tema pažljivog biranje riječi i baratanje pojmovima bila je dopušteno tek nekima. U slučaju Iliraca tema je bila nabita osjećajem pripadnosti i empatijom prema društvu. U narodu nisu mogli svi djelovati, a upravo se i zato tek u prvoj polovici pedesetih godina počinje izgrađivati ideološki sistem pomoću kojeg će se afirmirati hrvatska nacionalna osobnost. Kako navodi Gross¹⁸, predodžba o ilirskoj jezičnoj narodnosti bitno se mijenjala pojavom saveza Južnih Slavena u federativnoj Monarhiji. Samim time u pojmu „narod sve je više jačalo središnje značenje nacije: kao zajednice koja postepeno postaje svjesna same sebe (budi se) i na temelju svojih povijesnih dostignuća i tradicija stvara uvjete da se afirmira kao kulturno jezična i državna nacionalna osobnost.“¹⁹ Biskup Strossmayer jednom je prilikom izjavio da "ne vidi

¹⁵Gross, M., op. cit., str. 371.

¹⁶ ibidem, str. 374.

¹⁷ loc. cit.,

¹⁸ loc. cit.,

¹⁹ loc. cit.,

razlike između Srba, Hrvata, Slavonaca i Dalmatinaca²⁰ čime nije bio svjestan da brka regionalna i nacionalna imena, a u isto se vrijeme zavjetovao raditi u korist "slavjanskoga" naroda i poistovjećivao je "hrvatsko-srpski" s "ilirskim" narodom. Time počinje afirmacija preporodnih ideoloških sistema, a u okviru jugoslavizma Ivan Kukuljević Sakcinski je kao začetnik bio na putu prema isticanju hrvatske nacionalne individualnosti. Zanimljiv podatak o njegovu djelovanju pronalazimo u tekstu Miroslava Šicela gdje piše kako Kukuljević Sakcinski u *Dopisu iz Mletaka* godine 1842.²¹ piše o nazočnosti na misi za blagdan Sviju Svetih, pa navodi: "Slušao sam ovdje parvi put u katoličkoj crkvi službu Božju u našem narodnom jeziku". Šicel navodi kako je pritom mislio na *glagolanje*, a ujedno se žali što je na širom području latinski jezik potisnuo narodni jezik u bogoslužju, pa se *glagolja* samo kod većih blagdana. U tekstu *Julio Klovio, hèrvatski slikar* iz 1847. daje svoj „prinesak k historii ilirskoga slikarstva kada narodni jezik naziva hèrvatskim“, a hrvatskim imenom obuhvaća sve, a ne samo "provincijalne" (kajkavske) Hrvate.²² Možda najbolji značaj jugoslavizma Kukuljević objašnjava u govoru povodom desete godišnjice osnivanja svoga historijskog društva gdje se držao načela „da složni duh oživljuje, a jednaka forma ubija.“²³

Nakon 1848. ilirci kreću novim putovima jer su dosadašnja dostignuća pokazala određene slabosti. Niz aspekata dovodi do te odluke: neuspjeh političkih težnji, uništenje nade u federativno uređenje Carevine, nesjedinjenje hrvatskih zemalja i njihove autonomije u "savezu" sa srpskom i slovenskom zajednicom, oštri prijelom s predajom ilirizma.²⁴ Afirmacija hrvatstva javila se s nekoliko stajališta: što uz odbacivanje južnoslavenskog i slavenskog okvira, što s pretencijama da se pod hrvatskim imenom obuhvate i ostale južnoslavenske nacije. Jasno je o tome govorio Ante Starčević kada je *uperio prst* protiv Karadžića i njegove ideologije.²⁵

Starčević je do 1848. ilirac, "Slavjan" i obožavatelj bana Jelačića. Bio je duboko razočaran što su narodnjaci iz god. 1848. naposljetku ipak prihvatili oktroirani ustav. No ni on nije preko noći prekinuo s "ilirskom" i "slavjanskom" predajom. [...]

²⁰ ibidem, str. 375.

²¹ Đurić, T., (2001.) Etnološko-folkloristički zapisi Ivana Kukuljevića-Sakcinskog u „Danici Ilirskoj“ (1842. – 1846.), *Radovi zavoda za znanstveni rad*, No. 12-13, Varaždin, str. 288.

²² Gross, M., op. cit., str 375.

²³ ibidem, str. 376.

²⁴ loc. cit.

²⁵ loc. cit.

Ipak je Starčević u *Narodnim Novinama* god. 1851. još uvijek upotrebljavao termine iz razdoblja ilirizma.²⁶

Dvije mogućnosti javile su se kada je bilo očito da ideja ilirizma popušta: zamjena ilirskog imena uglavnom nadnacionalnim jugoslavizmom ili neposrednu zamjena ilirskoga imena hrvatskim za sav južnoslavenski prostor što ga je ilirsko ime do tad obuhvaćalo.²⁷ Gross to sažeto i jasno objašnjava:

Kajkavsko "provincijalno horvatstvo" još je postojalo jer štokavsko književno narječje i s njime spojena građanska kultura nisu prodirali u malograđanske slojeve i seljaštvo. Zbog stoljetne odvojenosti Slavonije od kajkavske Hrvatske i njezine drugačije društvene strukture zadržavao se i slavonski separatizam. Štoviše i oni Slavonci koji su se priklanjali ilirizmu vidjeli su u zagrebačkom središtu nešto tuđe, dok su im kajkavski Hrvati još uvijek samo "braća". Slavonski se separatizam izražavao u različitim ekonomskim interesima, u konkurenciji pri stjecanju službi i dakako u vezi s književnim jezikom.²⁸

²⁶ ibidem, str. 377.

²⁷ ibidem, str. 379.

²⁸ loc. cit.

3. Standardizacija jezika i oblikovanje književnoga kanona 19. stoljeća

Stvaranje jezika teče paralelno sa stvaranjem nacije, a proces svakako nije jednostavan, već prolazi kroz niz otpora i razmirica. Dinamiku tog procesa stvaraju regionalne raznolikosti, a pojedini akteri usmjeravaju nastanak i djelovanje na uža središta s većom cirkulacijom ljudi. Upravo standardizacija jezika i pronalazak zajedničkog imena jezika i naroda važan su dio kulturne povijesti jer se na njima temelji identitet nacije u modernitetu. Zato je i osnovna zadaća "ilirske" književnosti bila "buđenje" nacionalne svijesti u viših društvenih slojeva. Jer jedino se kroz književnost moglo doprijeti do viših građanskih klasa koje su mogle sudjelovati u stvaranju moderne građanske kulture.

Proces nacionalne integracije najbolje je objasnila Mirjana Gross:

[...] proces u toku kojega se postepeno prevladavaju lokalizmi i regionalizmi etničke zajednice, stvara se politička zajednica i razvijaju uvjeti za ekonomsku koncentraciju i kulturnu homogenizaciju nacionalne zajednice. Pri tome jača osjećaj identiteta pojedinca s nacionalnom zajednicom uz razvoj nacionalnih ideologija i mitova, te vrijednosnih normi. Rađa se, dakle, nacionalna svijest koja se ne iscrpljuje samo u prirodnom osjećaju pripadnosti naciji, kao što je u etničkoj zajednici, nego mobilizira pojedince za provođenje u život ciljeva nacionalne zajednice.²⁹

Dolazimo do pitanja identiteta i je li identitet ono što integrira zajednicu i čini je kompaktnom. Možemo reći kako jedno slijedi drugo: pitanje identiteta slijedi pitanje nacije, pitanje nacije slijedi pitanje tradicije, pitanje tradicije slijedi pitanje književnosti, a pitanje književnosti slijedi pitanje književnog kanona.

Standardizacija jezika i iznalaženje zajedničkog imena jezika i naroda važan su dio kulturne povijesti jer otkrivaju mehanizme okupljanja partikularnih, već donekle izgrađenih identiteta. Osim toga, ovim se nastojanjem tijelo vlastite majke nacije/materinjeg

²⁹ ibidem, str. 374.

jezika stavlja u suodnos s drugim, usporedivim postojećim korpusima.³⁰

Dobar dio 19. stoljeća bio je posvećen borbi za nacionalno jedinstvo. Ta je borba bila objedinjena pojmom preporoda. Uđimo malo u pojam preporoda koji nam se pojavljuje kao ponovno rođenje, određena vrsta procvata nakon mirovanja, iako to što se nacija probudila u 19. stoljeću, ne znači da je spavala u svakom stoljeću prije toga. U 19. stoljeću javili su se ključni ljudi s jasnim ciljevima. Vidjeli su napredak naroda u drugom smjeru, boljem za više staleže. Borili su se i govorili preko "lijepu književnosti", a knjige su bile dostupne samo i isključivo višim klasama. Trebala su mnoga desetljeća dok se klase nisu izravnale ili barem pokušale izravnati. Radilo se o vremenu uspostave moderne građanske kulture, o vremenu formiranja modernog građanskog pojedinaca.³¹ Građanska klasa je radila na jedinstvu jezika, nacionalne književnosti i njezina kanon za dobrobit društvene afirmacije, "Narodni/domaći/materinji jezik je, smatraju preporoditelji, nužan uvjet narodnog napretka", rečenica koju donosi Protrka oslanjajući se na pojam *narodnog* u smislu napretka svih slojeva, prvenstveno onih najnižih³² jer su strani jezici ključan napredak donosili samo višim klasama, dok je narodni jezik postao bliži izobrazbi puka.

Već je spomenuto kako je zadaća ilirske književnosti bila buđenje nacionalne svijesti u višim društvenim slojevima. Književnost su preporoditelji smatrali važnim čimbenikom u razvoju nacije, ali svoje djelovanje književnost nije mogla realizirati bez određene političke podloge. „Zato su bivši ilirci i mladi nosioci "duševnoga preporoda" bili duboko uvjereni da svakoj kulturnoj akciji i pisanoj riječi mora biti svrha buđenje narodne *samosviesti*".³³

Književni kontinuitet je pojam koji je zanimao ideologe hrvatskoga narodnog preporoda zbog čega su se i pozivali na nasljeđe dubrovačke književnosti, ali su se u isto vrijeme trudili sačuvati vezu s općeeuropskom baštinom stare Grčke i Rima. Kao što zapaža Marina Protrka u knjizi *Stvaranje književne nacije*:

³⁰ Protrka, M., (2008.), *Stvaranje književne nacije*, Zagreb, Periodica Croatica, str. 57.

³¹ Gross, M., op. cit., str. 413.

³² Protrka, M., op. cit., str. 58.

³³ Gross, M., op. cit., str. 413.

Književna se povijest obično zamišlja kao kontinuiran razvoj grčke usmene poezije preko velikih povijesnih epoha, atenske demokracije, provjetiteljskog racionalizma ili estetike kraja stoljeća do suvremenosti.³⁴

Upravo ovdje književna proizvodnja na narodnom jeziku nailazi na svojevrsan problem: premala je čitalačka publika te vrste književnosti. Vrijeme je to kada se ne piše mnogo u sjevernoj Hrvatskoj na narodnom jeziku, odnosno nema književnosti u tom podneblju koje tada postaje središnja na hrvatskome jeziku. Situacija je takva da bi ta književnost možda i pronašla svoju publiku, ali čitateljske navike na narodnom jeziku nisu bile razvijene zbog čega je publici bilo lakše čitati na talijanskom ili njemačkom jeziku pa se u preporodnim aktivnostima sklonim krugovima počinje hrvatski jezik učiti kao da mu je strani, a posebno su u tome prednjačile žene, dok su muškarci uglednijih društvenih slojeva materinji jezik često zbog političkog oportunitizma, znali zapuštati.³⁵ Stoga su i neki od važnih preporodnih spisa bili napisani na njemačkom ili talijanskom jeziku. Mirjana Gross, koja je preuzela dokumentaciju *Narodnih novina* u kojima Rački pojašnjava zašto je građanstvo stvaralo razliku između plemstva i puka, o tome piše:

Građanstvo, veza između plemstva i puka, nastalo je, prema Račkom, u kršćanskom drušvu, ali se u "slovenskom" svijetu još nije razvilo "podpuno svjesno narodno građanstvo", izuzevši češko. Bilo je načistu da je oduševljenje za narodnu prosvjetu tako brzo splasnulo zato što nije postojalo svjesno narodno građanstvo kao "moralno tielo" jer su samo pojedinci zainteresirani za književnost. Zato je Rački uvjeren da je glavna zadaća "osnovati narodno građanstvo po kom se obično mieri obrazovanost čitavoga naroda", dakle pisati knjige upravo za nj.³⁶

Ono čega su bili svjesni jest činjenica kako je apsolutizam svojim reformama poticao razvoj gađanstva, ali je kočio nacionalni pokret koji je mogao i trebao povećati broj

³⁴ Protrka, M., op. cit., str. 101.

³⁵ Prosperov Novak, S., (2003.) *Povijest hrvatske književnosti; Od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb, Golden marketing, str. 267.

³⁶ Gross, M., op. cit., str. 415.

potrošača književnosti. Možemo zaključiti kako su postojale razne propagandne aktivnosti kojima se željelo doprijeti do javnosti, a njihovi autori bili su oni koji su osiguravali *žarište koherentnosti teksta*.³⁷

[...] vodi računa o jedinstvu teksta koji se nalazi pod njegovim imenom; traži da se on otkrije, ili da barem naznači, skriveni smisao koji ih prožima; zahtjeva se da ih on artikulira prema svom osobnom životu i prema svojim životnim iskustvima, prema zbiljskoj povijesti u kojoj su nastali. Autor je onaj koji uznemirujućem jeziku fikcije daje njegovo jedinstvo, njegovu uklopljenost u zbilju.³⁸

Autor kao pojam koji će u takvom smislu uspostavljati 19. stoljeće neodvojiv je od procesa književne kanonizacije i oblikovanja nacionalnoga književnoga kanona. Književni je kanon prema definiciji usmjeren na prošlost, kao što spominje Protrka za ozbiljne poznavatelje književnosti „vrijedi nepisano pravilo da je samo mrtav autor dobar autor.“³⁹ Kanonizacijom se određeni autor „zamrzava“ i izdvaja iz toka vremena. U tom se procesu književni kanon ponovno oživljava u kontinuiranoj recepciji koja je ključna za njegovo održavanje. Takav model koristi kanonizacija u 19. stoljeću i kao model vrednovanja suvremenih autora.⁴⁰ Predstavljanje autora krenulo je kroz časopisnu praksu gdje se formirala njihova ličnost jer njihova je aktivnost trebala biti i kulturna i književna. To su „stjegonoše narodnog (nacionalnog) pokreta“ – kako kazuje Protrka – „koji rade na reformaciji književnosti i jezika.“⁴¹

Što se časopisa tiče, nakon brojnih „prilagođavanja“ i preispisivanja, bilo narodnih, bilo stranih djela, u jezik domaće književnosti postupno se u *Nevenu* i nakon njega počinje raditi na njegovanju izvorne književnosti, iako se već u *Zori Dalmatinskoj* uz Kazalijevu *Siroticu od Lopuda* pojavljuje oznaka *Izvorna pripoviest*. Kako ističe Gross, *Neven* već u sadržaju godišta uvodi praksu razlikovanja izvornih od prerađenih radova, a kasnije će se toga držati i drugi časopisi od *Vienca, Hrvatske*

³⁷ Protrka, M., op. cit., str. 101.

³⁸ ibidem, str. 102.

³⁹ ibidem, str. 116.

⁴⁰ ibidem, str.117.

⁴¹ loc. cit.

vile do *Prosvjete*.⁴² Neki od sličnih primjera su Šenoina pripovijetka *Turopoljski top* izašla u *Glasonoši* 1865., naslovi Josipa Eugena Tomića, Ivana Trnskog, Janka Jurkovića, ali i Šenoini romani *Čuvaj se senjske ruke* i *Branka* objavljeni oznakom *Izborna historična pripoviest u Viencu* 1875.⁴³

Osim toga, iz časopisne djelatnosti vidljiv postaje i još jedan način (re)valorizacije autora i stvaranja kanona: objavljivanje starih pisaca kao živih. Protrka kao primjer daje pisce s kojima započinje vrednovanje i kanonizacija pisaca.⁴⁴ U časopisima se radi upravo o domaćim klasicima kao Ivan Gundulić ili Junije Palmotić koji se uspoređuju sa grčkim klasicima, a Dubrovnik se pri tom naziva ilirskom Atenom.

U Gundulićevu se djelu prepoznaje grčka savršenost, a Palmotić utjelovljuje obnovitelja koji je doživio strašan potres i propast svog grada, ali ga je i pomogao podići iz pepela, čime su i on i srušena i obnovljena ilirska Atena poslužili kao živa slika slavne ilirske prošlosti koju treba uzdići iz pepela.⁴⁵

Tim dolazimo do uvida kako klasici postaju mjerilom trajnosti nacionalne kulture. Spomenimo i prikaz Pavla Stoosa u *Danici* 1838. kada pri govoru proslave dva stoljeća smrti Ivana Gundulića kaže da se nad pjesnikovim grobom uzdiže zeleni lovor-vijenac. Protrka zaključuje kako je upravo pjesnikovo uskrsnuće metafora bitnog nacionalnog uskrsnuća.⁴⁶ Uz Gundulića i drugi su tekstovi i autori pozitivno utjecali na kanonizaciju građe, a što se vidi kroz nekoliko segmenata časopisne prakse. Nije bilo važno je li prilog kreiran sukladno časopisnoj politici, već je li on vrijednosno obilježen. Autori tako *bivaju izdvajani i kanonizirani kontinuiranim objavljivanjem, samostalno ili u antologijama, izborima i pregledima stvaralaštva*.⁴⁷

Prvi stručni i znanstveni članci imali su za zadaću uputiti da je narodna književnost ipak postojala. Njima se, kazuje Protrka, književnost neskriveno valorizirala.⁴⁸ Kao primjer daje već spomenute članke Dimitrija Demetra *Gundulić, Misli o ilirskom književnom jeziku, Prijateljem jugoslavneske sloge i prosvete*; Pavla Štoosa *Govoru*

⁴² ibidem, str. 106.

⁴³ loc. cit.

⁴⁴ ibidem, str. 107.

⁴⁵ loc. cit.

⁴⁶ ibidem, str. 108.

⁴⁷ loc. cit.

⁴⁸ ibidem, str. 110.

prigodom svetkovanja dvestoletne uspomene Ivana Gundulića, održanom u crkvi sv. Katarine, u Zagrebu dana 20. Pros. 1838.; Franje Račkoga *Knjigopisi Gundulićeva Osmana i Palmotićeve Krstovke u Vatikanskoj knjižnici, Ivana Gundulića "Jeruzalem slobodjen"*.⁴⁹ Jednom kada pisac zauzme poziciju u nacionalnoj književnosti postaje važno tko, kada, gdje i na koji način piše o njemu. Upravo je iz tog razloga kanon usmjeren na prošlost. Njegovi proučavatelji autore izdvajaju iz toka vremena, a kako kaže Assmann: „Književni se kanon zamrzava za potrebe tihe kompetencije ili općevažećeg tumačenja kada se ponovno oživljava u kontinuiranoj recepciji i nedovršenoj valorizaciji.“⁵⁰ Kao primjer možemo navesti uvriježen pojam *klasika* koji svojim načinom prihvaćanja i oživljavanja služi kao model vrednovanja suvremenih autora u devetnaestom stoljeću. Kao što je već navedeno, oni su valorizirani kroz časopisnu praksu. Najprije su njihove ličnosti bile aktivno uključene u različite kulturne i književne aktivnosti. To ne mora nužno podrazumijevati autorske aktivnosti. Radi se ovdje o predvodnicima nacionalnoga pokreta koji su žurno radili na reformaciji književnosti i jezika. Neki od njih su: jezikoslovci, povjesničari, znanstvenici, izdavači i književnici, a često jedna osoba u više uloga. Kao pravi rodoljubi, zalagali su se za svoj narod, smatrani duhovnim vođama koji su se bili za svoj rod. Zanimljiva je činjenica kako „povlaštena mjesta vrednovanja i legitimacije njihova života i rada postaju pogrebi i komemoracije“:

Pri ispraćaju Ivana Perkovca saznajemo da „tuguje za njim hrvatski narod, koga je vierno i neumorno privadjao k svijesti, k napredku, sreći“ [...] Znakovit je pritom i jezik kojim se opisuje događaj: na oproštaju se sastalo „štovatelja nejdovih ih svih stališta: bijahu medju inimi gg. Mrazović, Rački, Šušković, Mesić, Jagić, Crndek, Zajc itd; a i odlične gospoje i gospodične, pravnici, članovi pjevačkoga društva „Kola“. Po ulicah vijahu se crne zastave [...] U drugom redu sprovoda idjaše mnogo občinstva samoborskoga i štovatelja pjesnikovih; za njimi su se nosila dva lovor-vijenca: jedan zeleni i jedan mjedene boje; ovaj posljednji nosio je g. Dr. Dežman, uz kojega je sa svake strane

⁴⁹ ibidem, str. 111.

⁵⁰ Assmann, J., (2005.), *Kulturno pamćenje*, Zenica, Biblioteka TEKST, str. 60

išao jedan pravnik u svečanom odijelu i golom sabljom u ruci,
kao i uz nosioca zelenog lovor-vienca.⁵¹

Kada promislimo, radi li se ovdje o pokojniku ili o osobama koje su došle odati počast? Jedna slika i u ovom slučaju vrijedi od tisuću riječi. Zastupnici te ceremonije su upravo oni koji žalobnim korakom nose upravo te iste vijence. Društveno se sjećanje održava upravo kroz različite vidove tjelesnog ophođenja, kroz komemorativne ceremonije, rituale, geste odijevanje i drugo. Društveno se sjećanje trajno upisuje u svijest pojedinaca i članova društva za razliku od povijesne rekonstrukcije koja mu je bliska.⁵² Upravo na taj način su i časopisi preslikavali i podupirali ovaj tip odnosa. Istražujući su stvorili nešto što prije nije postojalo. Tražili su način na koji mogu doći do vlastitog jezika: kroz ilustracije, biografije i osvrtne na književno djelovanje i pojedine aspekte rada. Književna je praksa zasnovana na razmišljanju, racionalna je i intuitivna. U vrijeme smrti Ivana Perkovca, tek se odvajala od drugih diskurzivnih praksi. I danas obrađujući pojedino djelo, prvo ćemo posegnuti za biografijom autora. Upravo je pomoću biografizma obilježeno prosuđivanje autorstva, a u to pripada: prilike odrastanja, školovanje i život, ali i lektira autora. Istovremeno su međusobno prožeti život i rad kao što su međusobno prožeti književnost i druge društvene sfere.

Pokojnicima se pripisuju izuzetna svojstva i sposobnosti: Šenoa u nekrologu Perkovcu pripisuje status proroka, Zahar o Ljudevitu Gaju govori s uvažavanjem i zahvalnošću: „bio je prorok, veliki muž, reformator“.⁵³

Ovakav tip govora legitimira samo onoga koji ga izgovora, a ne onoga čiji je život u pitanju. To možemo vidjeti na primjeru životopisa Petra Preradovića kojeg piše njegov pobratim Ivan Trnski u kojem bez skrivanja uzdiže svoj rad. Poznata je informacija da je svoje autorstvo djela *Kriesnice* dugo krio, a evo u nekrologu spominje Preradovićevo zadovoljstvo istim kao i Strossmayerovo oduševljenje što postoji autor kakav *ni u Olimpu nesviće*⁵⁴. Trnski je poživio dugo i dugo bio aktivan i priznat književnik. Njegova sila za pokretanje naprijed kao i pobratimstvo s

⁵¹ Protrka, M., op. cit., str. 117.

⁵² ibidem, str. 118.

⁵³ ibidem, str. 118.

⁵⁴ ibidem, str. 120.

preporoditeljima olakšala mu je kasniju ulogu barda nacionalne književnosti. Njegovo je pjesništvo kanonizirano pa je uskoro postao nezaobilaznom figurom književnog života. Ubrzo postaje član Jugoslavenske akademije i predsjednik Društva hrvatskih književnika. Sukladno tome, zanimljiva je činjenica kako Ivan Mažuranić nikada nije ni tražio ni dobio takvo društveno priznanje. Unatoč činjenici što njegovo onodobno najpriznatije djelo i danas ima isti status. Trnski se s druge strane unutar visoko ga kanona nije zadržao dugo i već ubrzo nakon njegove smrti djela su mu izgubila na važnosti, a danas se njegovu radu pripisuje tek književnopovijesna vrijednost, dok njegov primjer svjedoči o premještanju silnica unutar kulturnog polja.

4. Smrt Smail-age Čengića kao uvertira Seljačkoj buni?

„Nije ga još majka rodila koji će dokriliti *Čengić-agi...*“ govorio je August Šenoa misleći na Mažuranićev spjev *Smrt Smail-age Čengića*.⁵⁵ Dobio je ovaj spjev poseban simbolički status brzo po objavljivanju, a tome pridonose kritički, književnopovijesni i teorijski tekstovi u kojima je spominjan kao vrijednosna odrednica i mjerilo dosegnute umjetničke kvalitete. Politički je život središnje Hrvatske u drugoj polovini stoljeća postajao sve realističnijim i uzburkanijim. Njime dominira smiren i umni čovjek, veliki pjesnik ilirskog preporoda, Ivan Mažuranić. On je naučio djelovati u okvirima mogućeg. Tome svjedoči da on ni u Beču ni u Pešti nije tražio sukobe gdje je uz pomoć kompromisa bio u prilici stvoriti glavne institucije moderne hrvatske države. Kao romantičarski pjesnik, shvatio je da će okvir austrijske politike odašiljati podršku prema Hrvatskoj:

Zato je sugerirao javnosti da prihvaćanje austrijskoga naddržavnog okvira ne znači i njegovo odobravanje, uvjeravao ih je da znači njegovo mijenjanje, njegovu dinamiku. U okvirima nove osjećajnosti, a u blizini novog europskoga koncepta individualizma i kolektivizma, u jakim intelektualnim značajima, rađalo se moderno hrvatsko društvo i njegova umjetnost, rađala se ideja moderne Hrvatske koju više nije mogao povezati prethodno stvoreni ideal nego se taj ideal svakoga dana formirao u različitim ljudskim izborima.⁵⁶

Pojedinac u novovjekovlju sve više sam snosi odgovornost za svoje izbore. Bilo je to doba koje je prestalo vjerovati da postoje čvrsti autoriteti ispod čijih skuta bi se vrijedilo sakriti. Književnost se tako postavljala iznad svih univerzalnih vrijednosti. Utemeljitelj te nove društvenosti u Hrvatskoj, kao da je morao biti pjesnik. Prosperov Novak u tom smislu kazuje: „[...] kao u zrcalu ogleda se čitavo hrvatsko 19. stoljeće, vidi se njegov ilirski južnoslavenski fanatizam [...] vidi se malograđanski bijes onih što im je bilo obećano više nego što im se htjelo dati [...]“.⁵⁷

⁵⁵ ibidem, str. 121.

⁵⁶ Prosperov Novak, S., op. cit., str.27

⁵⁷ ibidem, str. 28.

Sve to zajedno, s dobrim poznavanjem klasične antičke epike, stvorilo je jednu od najslavnijih i formalno najsavršenijih književnih umjetnina hrvatskog romantizma, petodijelnu poemu o smrti Smail-age. Smatra se da je *Smrt Smail-age Čengića* podigla ugled folklorističko-kačićevskih tradicija:

Nastavljači folklorističko-kačićevskih tradicija postali su uglavnom drugorazredni pisci i njihova se životnost uskoro ograničila na književnost niskog optjecaja. U visokoj književnosti pobijedila je srednjoeuropska građanska opcija, čije je trajne temelje položio August Šenoa, a koje je vrhunac doživjela u dvadesetom stoljeću u stvaralaštvu Miroslava Krleže.⁵⁸

Kroz djelo proteže se različita narativna snaga i poetsko nadahnuće. Prvo pjevanje kojemu je naslov *Agovanje* funkcionira kao da je neka vrsta prologa drame toga turskog silnika. Tu su vrlo sažeto, ali s velikom uvjerljivošću, opisane najvažnije osobe, prikazana agina okrutnost, opisani načini na koje je mučio Crnogorce, opjevani krvavi prizori muka, spomenute rijeke krvi i motivirana daljnja radnja. Naime, Smail-aga smaknuo je tata i jednoga svojega savjetnika zato jer mu je ovaj navodno loše savjetovao pa se savjetnikov sin Novica odlučuje osvetiti očevom ubojici i prijeći u kršćanski tabor. O njegovu noćnom i romantičkom putu pjeva drugo pjevanje epa *Noćnik*, u kojemu se na vrlo izravan način povezuje kolektivno s pojedinačnim, svjetlost ljudskih izbora i tame sudbina. U trećem pjevanju koje se zove *Četa* na svenu epa uvodi pjesnik društvenu zajednicu koja se sprema na osvetu, koja prihvaća preobraćenog osvetnika Novicu i kojoj izravnu ideološku poruku upućuje starac svećenik. U četvrtom pjevanju, *Haraču*, opjevan je središnji sukob, tu je smješten vrhunac radnje i njezin rasplet. Ubijen je Smail-aga, poginuo je i osvetnik Novica, a sve je u kratkom epilogu s naslovom *Kob* dobilo ponešto ironičan, zapravo vrlo moderan, završetak u smiješnoj lutki Smail-aginoj koja posmrtnim poniženjem najbolje svjedoči prolaznost svih svjetovnih dobara, a posebno sile. Kao što objašnjava Dunja Fališevac: „Izvan književne okolnosti

⁵⁸ Protrka, M., op. cit., str. 123.

posljedica su kulturnog ozračja i ideološke konstelacije onodobne zapadnoeuropske svijesti“⁵⁹ što najbolje uviđamo u *Četi*:

Ah, da vide svijeta puci ostali / Iz nizina, otkud vida neima, /Krst
ov' slavni, nepobijeđen igda, / Vrh Lovćena što se k nebu diže; /
Pak da znadu kako neman turska, / Grdnijem ždrijelom progutat
ga radeć, / O te krši zub svoj zaman krši; / Ne bi trome prekrstili
ruke, / Dok vi za krst podnosite muke, / Nit bi zato barbarim ve
zvali, / Što vi mroste dok su oni spali!⁶⁰

Pri tome nije upitan samo pridjev „barbarskog“ koji nepravedno pripisuje tim „braniteljima kršćanstva“, već i sama perspektiva tih naroda koji gledaju i sude iz svojih ideoloških kontaminiranih „nizina, otkud vida nema“. Ovdje Fališevac navodi kako Mažuranić na idejnom planu istupa kao tipični preporoditelj, obrazovani pravnik i nadahnut revolucionarnim idejama.⁶¹ U stihovima iznosi temeljne misli ilirskoga pokreta: važnost sloge, slavne prošlosti, veličine narodne vrijednosti pred stranima te potiče vjeru u budućnost. Tim spjevom Mažuranić je „zatvorio“ protutursko pjevanje jer u vrijeme njegova objavljivanja turske teme više nisu aktualne. Isto potvrđuje i Joanna Rapacka:

Taj spjev sa samog vrha hrvatske nacionalne klasike djelo je koje se tiče drugoga naroda i pokreće problem koji za Hrvate u Mažuranićevo vrijeme nije bio ključan. S hrvatskog motrišta tursko pitanje već više od stoljeća nije značilo neposrednu opasnost za nacionalni opstanak i u praksi se svodilo na tlapnje o ujedinjenju s Bosnom.⁶²

Istina je da Mažuranić zapravo činjenice prilagođava funkciji pjesničkih simbola u tekstu. Turska tema ovdje služi kao slika povijesne kondicioniranosti zajednice za opstanak u neprijateljskim uvjetima, slika otpora, pravde i posvećenosti zajedničkoj misiji. Djelo se u žanrovskoj smislu smatra hibridnim⁶³. Epska koncepcija narušena je

⁵⁹ Fališevac, D., (2003.), *Kaliopin vrt II; studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*, Split, Književni krug Split, str. 182.

⁶⁰ Protrka, M., op. cit., str. 124.

⁶¹ Fališevac, D., op. cit., str. 182.

⁶² Rapacka, J., (2002.), *Leksikon hrvatskih tradicija*, Zagreb, Matica hrvatska, str. 159

⁶³ Protrka, M., op. cit., str. 126.

izborom suvremenog događaja kao teme, fabulativnost ograničenošću, izborom nejunačkih situacija, kao i liričnošću, asocijacijama, aforizmima i retoričkim pitanjima. Ne radi se ni o poemi jer nedostaje viđenje radnje iz perspektive jednog od likova, istovjetnost pripovijedanja i radnje, naglašena autorska perspektiva. Žanrovski nestabilno mjesto kolektivnog umjesto individualnog junaka stoga je, kako vidimo, vrlo smišljeno postavljeno. Četa, simbol zajednice, u istoimenom poglavlju, posredovanjem starca svećenika, dobiva božji blagoslov i snagu za jedinstvo u posvećenoj misiji. Četa kao kolektivni junak ne simbolizira osvetu jedne vjere nad drugom ili jednog naroda nad drugim nego je ona oruđe providnosti ili nužnog povijesnog napretka sve do svrgnuća svake tiranije.

Upravo se ovo pjevanje, prema interpretaciji Zorana Kravara, zasniva na sinergetičkom zajedništvu čete koja je, osim toga prikazana i kao instrument Božje primisli. Oba viđenja, kako otkriva, „podrazumijevaju srastanje individualnih osvjetnika u višu zajednicu, a u oba slučaja neku ulogu igra i „on koj' je gori“.⁶⁴

Zbog čega ovdje uvodimo toliko široko razmatranje o Mažuranićevu spjevu? Zato što nam može pomoći da rasvijetlimo fenomen seljačke bune kojemu se sada detaljno posvećujemo. Naime, Seljačka buna povijesni je događaj koji se duboko usjekao u kulturno pamćenje ne samo svoga već i kasnijega vremena postajući tako, kako primjećuje Miroslav Šicel, nepresušan izvor “uvijek novih inspiracija na različitim područjima javnog, društvenog i kulturnog života u svima kasnijim povijesnim gibanjima i procesima”.⁶⁵ Jer upravo je životna važnost tih zbivanja, njihov utjecaj na život naroda, bila ta koja je omogućila da ona i dalje ostaju u optičaju. Stoga će Miroslav Šicel dalje o tome zaključiti:

[...] posve je logično da se ta organizirana pobuna seljaka u 16. stoljeću, sa svojim dubljim smislom i porukom, tragikom svojom, ali i činjenicom koja neosporno govori o klasnoj svijesti seljaštva i njegovoj viziji prave i pravedne narodne države - morala nametati kao vrlo privlačna tema i za umjetničku obradu,

⁶⁴ ibidem, str. 127.

⁶⁵ Šicel, M., op. cit., str. 215.

nadahnujući stvaraoce da kroz nju pokušaju izraziti svoj vlastiti doživljaj tog događaja, dakako, aplicirajući ga na svoj način na vrijeme u kojem sami žive i koje ih je formiralo.⁶⁶

Osnovni motiv seljačkog bunta je tiranija i bezrazložna okrutnost Franje Tahya prema kmetovima. August Šenoa objavio je podulju pjesmu povjesticu pod naslovom *Prokleta kljjet*⁶⁷ gdje objašnjava samo jedan događaj vezan uz Franju Tahyja. Cjelokupni događaj povjestice turoban je i tragičan, ali Šenoa ipak u završnim stihovima najavljuje novo doba:

*u kojem otupit će ti Tahov mač, / Zaniemiti će kmeta plač, / I
kao sunce doć će doba / Zorolika i svjetla, nova, / Gdje povrh
ljutog Taha groba, / Siročad kliknut hoće ova: / - Seljaka
plemstvo ruku poda, / Svi ravni jesmo – svud sloboda.*⁶⁸

Mažuranić je u *Smrti Smail-age Čengića*, a posebno u *Haraču*, spojio dvije hrvatske tradicije, dubrovačku i pučku te time opjevao muke klasne i nacionalne opreke:

Stvorac višnji pricam nebo dade, / tiha duplja i žuđena gnijezda;
/ ribam vode i pučine morske, / stan od stakla, nek se po njem
šire; / a zvijeriju livade i gore, / hladne špilje i zelene luge;/
jadnoj raji? Ne dade ni kore / suha hljeba, da je suzam kvasi. /
Al što velju? Dade nebo dobro, / no je nesit sve već Turčin
pobro.

(Harač)

A na muke udareni Gupčev ustanik, Gregorič, ratezan je i probadan samo da na silu prizna:

Kaj priznati im imam? / Lesice i tice imaju svoj stan, / a sin
človeči, gde bi položio glavu, nema.

(Na mukah)⁶⁹

⁶⁶ loc. cit.

⁶⁷ Vienac, VI (29), 1874., 449-453.

⁶⁸ Šicel, M., op. cit., str. 132.

⁶⁹ Frangeš, I., (1974.), Seljačka buna kao hrvatski književni motiv, *Forum: časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 13 [7–8], str. 61.

U romanu *Seljačka buna* Augusta Šenoe u prvom redu dominira otvoreni oružani sukob kmetova i plemenitaša koji izrasta u organizirani ustanak, a s druge strane uvodi se radnja sukoba među plemenitašima i njihove političke igre na dvoru u koje uvlače i hrvatskog bana. Seljaštvo je glavni junak romana u povijesnoj akciji,⁷⁰ a Šenoa ga je prikazao kao najzdraviji dio hrvatskog naroda. Već na početku romana, kanonik Svesvetički svjedoči o Tahyjevu karakteru: „Gospodin je Tahy vraški čovjek. Junak doduše, ali ga se boje domaći ljudi kaogod i Turci, jer kud on nogom stane, ne će više niknuti trava“.⁷¹ Šenoa mu pridaje i osobine ostarjela razvratnika koji unatoč bolesnoj supruzi Jeleni novcem kupuje mlade ljubavnice da bi kasnije nasilno koristio s dalekosežnim posljedicama za fiktionalni lik Jurkove Jane. No, u vrijeme izbijanja velike bune 1573. Tahy više nije bio moćni silnik i ne sudjeluje u završnim sukobima. Na saboru u Zagrebu, po okončanju Bune 18. veljače, pojavio se kao „bjeloglav, zguren starac, žuta uvela lica, hodajući na štakama“⁷² i kratko vrijeme nakon toga nalazimo upečatljivu sliku Tahyja na samrtničkoj postelji gdje osamljen i napušten od svih očekuje smrt koja dolazi u prikazi Arlandove Dore. Činjenica je da je roman *Seljačka buna* Augusta Šenoe bio onodobni književni hit, a opravdana čitateljska fascinacija romanom nastavila se i tijekom 20. stoljeća. Tome se djelu stoga posvećujemo ovdje znatno detaljnije, dok prethodno donosimo podatke o onome što i samo to djelo sažima: historiografska razmatranja Seljačke bune te njezinu visoku zaživljenost u usmenoj predaji.

⁷⁰ Šicel, M., op.cit., str. 133.

⁷¹ Šenoa, A., (1980.), *Seljačka buna*, Zagreb, Mladost, str. 20.

⁷² ibidem, str. 88.

5. Historiografski dokazi o Seljačkoj buni 1573.

Nije dugo trebalo da Seljačka buna postane predmetom povijesnih prikaza i razmatranja. Pet godina nakon bune, 1578., Antun Vramec uvrštava je u svoju *Kroniku* i bilježi glavna obilježja: „[...] da su „kmeti na Slovenjeh vstali i zdignuli bili proti svoje gospode i plemenitim ljudem.“⁷³ Pridobio je pažnju time što nije spomenuo „seljačkog kralja“ kao što to čini njegov nastavljac Pavao Ritter Vitezović.

Njegov suvremenik Nikola Istvanffy iznio je duži prikaz koji je bio izdan tek nakon njegove smrti 1622. godine.⁷⁴ Njegov je prikaz postao podloga i gotovo jedino vrelo za sve daljnje prikaze te bune do druge polovice 19. stoljeća. Osjećao je on veliko neprijateljstvo prema pobunjenom „seljačkom puku“ ističući da je glavni uzrok bune da su se seljaci „podigli na svoje gospodare tužeći se da ih iznad njihovih snaga i pravde opterećuju nepodnošljivim naporima ropskih radova i novčanim podavanjima.“⁷⁵

Zanimljivo je kako pisac koji je u vrijeme bune bio službenik kraljeve kancelarije i mogao je znati o buni sve, daje potpuno izopačen prikaz, koji je zajedno sa svojom kronološkom nedorečenošću više od dva stoljeća odlučno utjecao na daljnji prikaz bune. Prema njemu, ognjište bune nalazilo se između Kupe i Save odakle su ustanici preko samoborske ravnice i Save krenuli na imanje Tahyja sve do Donje Stubice, gdje su Gupca proglasili kraljem i zatim bili od premoćnog plemstva pobijeđeni u bitki, u kojoj su se „protiv očekivanja dugo borili s neodlučnim ishodom.“⁷⁶

Sljedeće svjedočanstvo ono je Grgura Poethöa koji je podatku o buni dodao i poraz kod Stubice u svojoj *Kratkoj mađarskoj kronici*: „Gurpcu su željeznu krunu, koju su u vrati jako ugrijali, tako vruću stavili na glavu i onda su ga po ulicama usijanim kliještima kupali i konačno raščetvorili ga pogubili s njime još više njih.“⁷⁷

Mnogo poznatije sjećanje na Seljačku bunu napisao je ipak Juraj Habdelić u svojoj knjizi *Pervi otac našega Adama greh* iz 1674. godine. Šidak o tome piše:

⁷³ Šidak, J., (1973.), Počeci historiografije o seljačkoj buni 1573., *Časopis Kaj*, Godina VI, Broj 1 – 2, Zagreb, str. 13.

⁷⁴ loc. cit.

⁷⁵ loc. cit.

⁷⁶ loc. cit.

⁷⁷ ibidem, str. 14.

On je izvukao iz tako opisane „nestalnosti priprostoga ljuctva“ pouku božanskom porijeku „gospodske zmožnosti i podložnikom podložnosti“, ali je svoj prikaz ipak završio savjetom gospodi da „više dužnosti podložnikov ne naganjajo, ar nemilošča negda zrok daju velikoga zburkanja, kor je ovde bilo.“⁷⁸

Nakon više od stotinu godina pojavio se prvi pravi prikaz bune koji se može nazvati historiografskim jer je izrađen na temelj dosad neupotrebljene građe. Johann Weichard Valvasor je u svom djelu *Die Ehre des Herzigthums Krain* iz 1689. smjestio žarište „nenadanog ustanka seljaka“ u pogranični kraj na slavonsko-štajerskoj međi spominjući pri tom mjesta Cesargrad, Sused i Stubicu, ali spominje i poraze 5. i 6. veljače kod Krškog i Kerestinca. U svom djelu on ne spominje ime Matije Gupca niti zna za odlučnu bitnu kod Stubice.⁷⁹

Nakon puna tri stoljeća od bune hrvatska se historiografija još uvijek nije uspjela osloboditi Istvanffyjeva neistinitog prikaza. Prijelom čini 1854. godine Ivan Kukuljević Sakcinski u prikazima *Događaji Medvedgrada*. Djelo od svega deset stranica opisuje susedgradsko-stubičko vlastelinstvo od 1564. godine kada je većim dijelom pripadalo Tahyju, do gušenja bune 1573. godine. Kukuljević se služio spisima Hrvatskoga sabora, a kao najvažniji moment spominje borbu za već spomenuto vlastelinstvo. Šidak objašnjava:

Nije, doduše, pokušao da se probije do dubljih uzroka bune – a nije to tada, zbog nastojanja ikakvih preradnji, ni mogao učiniti! – ali je znao da seljački puk „u ono doba od svojih silovitih gospodara dan na dan veće tuge i muke pregorjeti morade“, a da je buna ubrzo, dijelom već i prije sredine 1572, zahvatila mnoga vlastelinstva „ne samo po Zagorju i Posavini, te oko Stubice i Susedgrada, neko i daleko preko hrvatske granice po kranjskoj i štajerskoj, gdje su seljaci podobni bunam već naučni bili.“⁸⁰

⁷⁸ loc. cit.

⁷⁹ loc. cit.

⁸⁰ ibidem, str. 16.

Od tog trenutka bila je jasna činjenica da je podvojenost plemstva u dubokoj borbi za susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo omogućila seljacima da ugroze feudalni poredak ondje gdje je tata bio najslabiji.

Šezdesetih godina počinju se javljati prvi cjeloviti pokušaji pregleda hrvatske povijesti, a s time javlja se i mladi klerik Ivan Krstitelj Tkalčić koji u svojoj *Hrvatskoj povjestici* iz 1861 označava Tahyja kao uzrokom bune, a Gupca kao junaka. Uz Tkalčića Seljačka je buna dobila svoje mjesto u nastavi kada joj Šime Ljubić posvećuje dvadesetak redaka u *Pregledu hrvatske poviesti* iz 1864. godine.⁸¹

Prvi cjelovit opis bune dao je mladi Peter von Radics izrađen pomoću ljubljanskog Zemaljskog arhiva. Početak bune stavio je u proljeće 1572. godine konstatirajući da je urota postojala i prije prve deputacije Tahyja s njegovih posjeda. Cilj bune vidio je u uspostavljanju carskog namjesništva u Zagrebu s obilježjem jedne seljačke vlade:

S dobrim je razlozima odbacio kao neopravdanu sumnju u lojalnost ustanika prema vladaru i upozorio na trajnu težnju dvora da se prije izbijanja oružanog ustanka dođe do nekog pomirljivog rješenja, a Gupčev tobožnji izbor za kralja, na temelju Gupčeva iskaza, ocijenio kao nestvaran.⁸²

Autor je ipak ostavio prostora za daljnje pisanje o puni ostavivši otvoreno pitanje područja koje bi seljačka vlada upravljala i značenja cesargradskih kmetova u izbijanju bune.

Franz Krones donio je znatno proširenu zbirku kako je došlo do proširenja arhivske građe koja se koristila. Značenje te zbirke leži prvenstveno u tome da je građa pohranjena u gradačkom arhivu potvrdila ispravnost zaključaka koji su proizlazili iz građe sačuvane u ljubljanskom arhivu.⁸³

Franjo Rački sabirao je pristupačne izvore građe, a ograničio se na arhive u Zagrebu, Ljubljani i Grazu. Zbirku je objavio dvije godine nakon tristote obljetnice 9. lipnja 1875. godine. Za njega ona je imala određenu korist:

⁸¹ loc. cit.

⁸² ibidem, str. 17.

⁸³ loc. cit.

Iz ove građe crpsti poviest onoga seljačkoga, s društvenoga i prosvjetnoga gledišta veoma zanimiva i poučna pokreta, to prepuštam posebnu istraživanju. Ali gledajući na nenadano doslje obilje i na toliku raznolikost ove građe, smije se jur ovdje primjetiti, da poviest hrvatsko-slovenske bune seljačke god. 1573. dobiva tek sada u ovim spomenicima čvrst i širok osnov, jasnu sliku u izrazito zaokruženom okviru.⁸⁴

Doista možemo reći da je historiografija tek tom zbirkom dobila pouzdanu podlogu za jednu cjelovitu povijest velike bune.

Prazninu obrade izvorne građe ispunjava 1877. godine August Šenoa svojim romanom *Seljačka buna*. Šenoin roman je u tolikoj mjeri povijesni da bismo ga mogli zvati povijesnom monografijom u formi romana. Tome pridonose činjenice da je sam pisac u posvetu svog djela Mihovilu Pavlinoviću istaknuo da se u njemu nije iznevjerio povijesti koje se „do najmanje malice držao“. Sve su osobe u njegovoj knjizi povijesne, od slugu do glavnih aktera. Šenoa se nije služio samo građom Franje Račkog, već i starim netiskanim izvorima iz zemaljskog arhiva. Kazuje također da su sve priče o krvavim pohodima iznesene pred sudom od strane svjedoka. Šenoa ne prikazuje svagdašnjicu seljaka-kmeta, one proizvodne odnose koji su u određenom razdoblju društvenog razvoja postali njegova smetanja i koji su se u svijesti seljaka odrazili u pojačanom otporu protiv feudalne eksploatacije. Postoji jedan segment kada je Šenoa iskrivio povijesnu istinu, a o tome Šidak piše: „On je poraz seljaka i neuspjeh bune uopće objasnio – izdajom, spletkom, krivicom jednog izroda, ustaničkog pisara Drmačića.“⁸⁵ Godine 1897. Rudolf Horvat u svom djelu *Seljačka buna godina 1573.* uspijeva dati dosta točnu okosnicu događaja, potkrijepljenu bilješkama koje omogućavaju provjeravanje iznesenih podataka⁸⁶ te usmjeravaju na to da je Šenoin roman odigrao odlučnu ulogu u stvaranju usmene tradicije o Seljačkoj buni koja traje i do danas.

⁸⁴ ibidem, str. 18.

⁸⁵ ibidem, str.19.

⁸⁶ loc. cit.

6. Motiv Seljačke bune u usmenoj predaji

O Seljačkoj buni, najviše građe može se sakupiti upravo u selima Hrvatskog zagorja, oko Gornje i Donje Stubice, Stubičkih Toplica, Zaprešića i Oroslavja:

U jednu ruku, oblici usmene književnosti bili su pisanoj književnosti poznati oduvijek i uzajamnih je prepletanja bilo gotovo u svim vremenima, a i interes i simpatija za uglavnom preziranu usmenu tradiciju znali su se kadikad pojavljivati u različitim vidovima [...] U drugu ruku, pisci predromantičari i romantičari zapravo se nisu izrazito zanimali za samu usmenu tradiciju, nego je probuđeni književni i širi društveni interes u to doba posebice tragao samo za arhaičnim sadržajima usmenih književnih tradicija, odabirao je i preuzimao odatle ono što je odgovaralo romantičarskim ukusima, preoblikovao je i interpretirao tvorevine te usmene tradicije u skladu sa svojom orijentacijom i udahnuo im svoj duh.⁸⁷

Trebalo bi navesti povjesničare, kroničare, skupljače i zapisivače usmene tradicije u čijim se djelima nalaze i usmene predaje: Adam Baltazar Krčelić, Ivan Krstitelj Tkalčević, Ivan Kukuljević, Franjo Bučar, Stjepan Dokušec, Đuro Szabo, Lelja Dobronić, Nikola Bonifačić Rožin, Maja Bošković-Stulli, Divna Zvečević.⁸⁸

Josip Adamček se u svojoj knjizi⁸⁹ o Seljačkoj buni 1573. opredijelio za tezu kako su ustanici izabrali ili barem namjeravali izabrati svoga seljačkoga kralja i osnovati samostalnu državu. Sukladno tome, ustvrdio je da je „među ustanicima ipak živjela iluzija o carskoj pravednosti“ zbog čega su se u bunu uključili „radi uspostavljanja carske pravde“, a pojavila se među njima i neka „lažna carska poslanica“ da bi se

⁸⁷ Bošković-Stulli, M., Zečević, D., (1978.), *Povijest hrvatske književnosti*, Knjiga 1, Zagreb, Liber Mladost, str. 48-49

⁸⁸ Marks Ljiljana, (1999.), *Usmena tradicija o Zagrebu u Šenoinu djelu, Prvi hrvatski slavistički kongres; Zbornik radova III.*, Zagreb, str. 27.

⁸⁹ Adamček, J., (1968.), *Seljačka buna 1573.*, Zagreb, str. 112.

seljaci pridobili za bunu. Adamček je to iznosio kao periferni dio seljačkog bunta, ali s gledišta pobunjenih seljaka „utopijska slika o dobrom caru nije bila periferna“.⁹⁰

Omiljeni lik usmenih tradicija o Seljačkoj buni bio je upravo kralj Matijaš. Njegov se lik ukorijenio u zemljama bivše ugarske krune (među Mađarima, Slovacima, Ukrajincima, a u manjoj mjeri među Hrvatima).⁹¹ Među Hrvatima u Slovačkoj Bošković-Stulli zabilježila je sljedeću predaju:

[...] on je bil siromak, on je lapti uoral; umoran sjeo je na prevrnut gvozdeni plug da objeduje – kad mu padne kruna na glavu [...] ⁹²

U usmenim oblicima danas još se mogu čuti oblici usmene predaje koje izražavaju seljačko poimanje vladara kao protivnika vlastele, „pa odatle i kao seljačkoga, kmetskog saveznika.“⁹³

Mogućnost znanstvenog istraživanja usmene književnosti danas je utoliko lakša budući da postoje razna tehnološka pomagala pomoću kojih dolazimo do mogućnosti trajnog zadržavanja tekstova koje istražujemo. U nastavku će se moći vidjeti neke od usmenih predaja o Seljačkoj buni koje je zapisala Divna Zvečević.⁹⁴

- Tahijev je vladao ispod Susedgrada. Onda je ono uzimal u jesen vino i blago. Na primer, tak je moj otac pričal, da su došli njegovi ti špani, sluge, gore kraj crkve, pod Gupčevu lipu, da im moraju muži dati ključe od kijeti. Ali pop je služil mašu i on je iz crkve otišel. A ljudi su znali pokaj su došli ti panduri, slugi Tahijovi. Onda se nisu dali s cirkve van. I onda su išli ti slugi i top su metnuli pred cirkvena vrata velika i vužgali su taj top. I to je kak je bila cirkva puna ljudi i – prek do oltara je postala ulica i krv je potekla na velika vrata van. I onda su drugi, ostali, zišli van, dali ključe od klijeti. To je bilo prije bune. Onda se taj kmet Matija Gubec podigel.⁹⁵

⁹⁰ Bošković-Stulli, Maja, (1973.), Odnos kmeta i feudalca u hrvatskim usmenim predajama, U: Šolc, S. (ur.), *Folklor gupčeva zavičaja*, Zagreb, str.71.

⁹¹ ibidem, str.72.

⁹² loc. cit.

⁹³ ibidem, str. 73.

⁹⁴ Zvečević, D., (1973.), Usmene predaje o seljačkoj buni, kmetskom životu u široj okolici Stubice, U: Šolc, S. (ur.), *Folklor gupčeva zavičaja*, Zagreb, str. 7-31

⁹⁵ ibidem, str. 7.

- Da je bil Taija, onda prije neg se dečko oženil, morala je ženska iti k njemu. Onda je Taija svoje delal i poslal ju proč. Matija Gubec sestra je isto morala iti Taiju. Ali nije išla, onda se buna napravila. Tu dole je bila šuma, to se zove Čreti i Krčine, tu su se tukli, tu je krv tekla kak voda. Z mojtikami i sekirami su se tukli. Gupca su kurili u Zagrebu kad su ga ulovili. Gubec je bil Hrvat, naš čovjek iz Brezja. Gubel je lipu zasadil.⁹⁶
- Čula sam da je Tahu došel na njivu de su kopale žene. Onda, koju si je zebrao, mladu, staru, nije neg mladu, onda je morala it k njemu u Susedgrad, k njemu je trebala it. To je sve njegovo pole bilo oko mosta, onda on tam došel i on si je rekel koju treba, il' je poslal svojega slugu koj mu je dopelal. I ta je morala k njemu iti i što je štel š njom radit, to je radil.⁹⁷

Nekoliko je dragocjenih primjera anegdota sačuvano u mađarskim kronikama iz 16. stoljeća.⁹⁸ Njihovi zapisi veoma su bliski kasnijim zapisima folklornih predaja u kojima pravedni vladar odlazi prerušen među narod, neprepoznat se podvrgava prisilnom radu i čak prima batine, a na kraju kažnjava opake tlačitelje puka; ili sirotu udovicu nagrađuje za gostoprimstvo i sl.

Hrvatski historičari koji proučavaju seljačku bunu iz 1573. godine zatekli su se pred za sada otvorenim pitanjem zbog čega se vođa ustanka Gubec u Istvanffyjevim zapisima, nastalim tridesetak godina poslije seljačke bune, naziva imenom Matija, kad se inače Gupčevo ime Matija u suvremenim povijesnim dokumentima ne spominje.⁹⁹

Adamček je potražio rješenje te nedoumice u pretpostavci da su se „legende o 'seljačkom kralju Matiji“, o „dobrom kralju Matijašu“ i sl. već u prvih trideset godina poslije bune vjerojatno stopile „s konkretnim historijskim događajima iz 1573. i da je tako „seljački kralj“ Gubec dobio ime Matija“.¹⁰⁰

Nadalje, Šenoin motiv o silovanoj djevojci Jani urastao je u usmenu tradiciju i sačuvao se za nas u zapisima predaja o nekoj djevojci zvanoj Barica Jug. Lako je

⁹⁶ ibidem, str. 16.

⁹⁷ ibidem, str. 18.

⁹⁸ Adamček, J., op. cit., str. 311.

⁹⁹ ibidem, str. 312.

¹⁰⁰ loc. cit.

moguće da se pritom neki kasniji događaj uklopio u pričanja o vremenu seljačke bune.

Šenoa se za prikaz epizode gdje Tahijevi mušketiri, tražeći od kmetova da im predaju ključeve od vinskih klijeti, silom provaljuju u crkvu i izvršavaju pokolj, poslužio povijesnim izvorima i arhivskim dokumentima. Usmena predaja govori o tom događaju, inspirirana Šenoinim romanom kako bi ga obogatili pojedinostima koje ne nalazimo u romanu.

Živu prisutnost usmene tradicije nalazimo u članku *Predaja o mlinu na Krapini* autora Nikole Bonifačića Rožina¹⁰¹:

[...] predaja o mlinaru Marku Kalamiru, koga „gospon Čikulini tjeda iz mlina“. Dok je „klepao kamenje od mlina, došel je k njemu Matija Gubec iz Gornje Stubice, kao susedu“. Kada čuje Kalamirove brige, dade mu Gubec, kao iskusniji, pravni savjet uputivši Kalamira da mu vlastelin, ako ga preseli, „mora dati odgovarajuću zemlju i mlin“.¹⁰²

To svjedočenje dokazuje koliko je Gubec živ i prisutan u svijesti zagorskog seljaka kad god su u pitanju njegove zakinite pravice.

¹⁰¹ Bonifačić Rožin, N., (1972.), *Predaja o mlinu na Krapini*, *Časopis Kaj*, br. 5, 81-93.

¹⁰² loc. cit.

7. Motiv Seljačke bune u autorskim obradama 19. stoljeća

Seljačka buna hrvatskih i slovenskih seljaka iz 1573. svojim je povijesnim značajem, dalekosežnim posljedicama na razvoj onodobnog feudalnog društva, ali i svojom tragikom bila gotovo idealan i inspirativan motiv u umjetnosti, poglavito u književnosti. Možemo stoga reći da nije ostala u tek jednom određenom povijesnom trenutku. Ipak, čekalo se nepunih tri stoljeća da se preporodnim idejama rođenim u 19. stoljeću u hrvatskome društvu pokrenu integrativni procesi koji će dati novi zamah u mukotrpnom stvaranju moderne nacije i razvoju novog građanskog društva. Napuštanje vjekovnih feudalnih okvira u ne baš sretnoj zajednici naroda okupljenih pod habsburškom krunom, za Hrvatsku je bilo traumatično vrijeme u kojem se trebalo izboriti za ostvarenje prvenstveno nacionalnih interesa, a potom i socijalnih prava. U takvim će se prilikama i književnici osjećati pozvanima da svojom društvenom angažiranošću kao najvažnijom funkcijom literature daju svoj prilog obrani nacionalnih interesa, ali i ukazivanju na rastuće probleme u razvoju socijalnih odnosa. Na tim se postulatima tijekom cijelog 19. stoljeća razvijala hrvatska književnost bez obzira na stilska razdoblja kroz koja je prolazila – od ilirizma pa sve do hrvatske moderne na razmeđu stoljeća – i stoga je razumljivo da tema Gupčeve bune baš u tom razdoblju dobiva literarnu interpretaciju.

Iz tog razdoblja ispunjenog različitim zbivanjima može se posebno izdvojiti nekoliko fragmenata: Godina je 1848. i grupa feudalaca pokušava se izboriti za slobodu. Ne uspijevaju jer u Hrvatskom saboru prevladava umjerena građanska većina i ponovno ih vraća na dosadašnji status. Stvara se moderna Hrvatska, a gospoda traže tradicionalno uređenje čime narušavaju međusobne odnose.¹⁰³ Navodi se nekoliko primjera žalbi vlastele usmjerenih k seljacima. Kao prvi, Grof Otto Sermage žalio se da više ne može upravljati seljacima, a najveću gorčinu stvarala mu je činjenica kako puk više ne želi pomagati radom na njihovim imanjima. Grof Petar Pejačević tvrdio je da se u puku šire "bludno-komunističke težnje" koje pripisuje propagandi iz 1848. za što su krivi agitatori. Također, šef zagrebačke policije Šadek javio je Ministarstvu unutrašnjih poslova kako plemići sve više izražavaju lijenost puka, iako su se nadali

¹⁰³ Gross, M., op. cit., str. 204.

da će raditi na imanjima kako bi mogli plaćati porez.¹⁰⁴ Gross navodi zanimljiv izvještaj svetoivanskog podžupana dr. Ante Stojanovića zagrebačkom vrhovnom županu:

[...] "narod hrvacko-slavosnki", tj. "prosto seljačko pučanstvo", u nesretnom položaju jer je bez krivnje zaostalo iza sretnijih naroda u "culturi duševnoj, moralnoj i materijalnoj". Tvrdi da je taj narod na najnižem stupnju "človeške izobraženosti" u cijeloj austrijskoj carevini još i sada, u novim uvjetima "ljubeznog" postupanja oblasti. U svom nehaju i neznanju, kojemu je uzrok u "naravi iskvarenoj" i "surovosti seljaka našega", "seljak hrvacki" ne osjeća nove blagodati. Idealizirajući te odnose, Stojanović kaže da je svaki seljak mogao nešto prigospodariti za sebe i da je imao vremena za obradu svojih polja ako nije bio lijen, a i u tom slučaju gospoda su imala mogućnost da ga privedu marljivosti i dobrom gospodarenju iako on sam po sebi nije bio marljiv. Prema Stojanoviću, seljak se na te uvjete naučio i postao kao malo dijete koje ne može hodati bez pomoći niti nakon 1848. kada je postao svoj gospodar i pred zakonom jednak s vlastelom [...]¹⁰⁵

Niz je žalbi i pritužbi stizalo na račun seljaka, a u središtu svega stajao je zahtjev da su uspostave fizička sredstva prisile nad seljacima kako bi ih se primoralo na rad na vlastelinskim imanjima pri čemu je glavnu ulogu trebala imati batina. Sukladno tome, upravni i sudski organi u početku su usluživali vlast, no kako je vrijeme odmicalo, zakoni se tumačili i njih se držalo, u očima gospode sve je izgledalo kao da se štite seljaci.¹⁰⁶

Jednom usmenom predajom zapisanom u knjizi *Folklor gupčeva zavičaja* vratit ćemo se u 16. stoljeće radi kojeg se čak tri stoljeća iza počinje mijenjati budućnost:

Čovjek je bil dužan klaku, da ni klaku odslužil. Da je bil bolestan, pa onda ni delal nadnicu. Svaki tjedan je on imal

¹⁰⁴ ibidem, str. 205.

¹⁰⁵ ibidem, str. 205.

¹⁰⁶ ibidem, str. 204.

jedan dan iti delat klaku grofu. On da je bil betežen, pak ni delal klaku. Onda je grof pozval da zašto mu nije došal delat. Onda mu je rekel da mu bude platil. - Ne, ja peneze od tebe ne trebam, ti nisi napravil kaj si bil dužan. Zatvorite ga - rekel je slugu. Onda su ga slugi zaprli, a kaj se njim fučkalo za njega, oni su ga pozabili. A grof, kaj bu isto o jednom kmetu vodil računa! Ne znam kak je otac rekel, kak je dugo bil u zatvoru. Nije otac rekel da je bil godinu u zatvoru. Tak je rekel da je bil dugo, dok je od glada umrl! I da se već i raspal. Kad je grof videl da mu se pričinila nekaka strašila, onda se sjetil za toga čoveka. Onda je rekel slugem naj idu glet. Onda da su našči čovjeka, da je bil raspadnut i na svakoj kosti da je gorela sveča. I taj grof je onda ponoril. Nije ni čača znal spominjat koji grof je to bil ni u kojem mestu je bilo. (Kazivač: Stjepan Rožman; Istraživač: Nikola Bonifačić Rožin. Zapisano u Gornjoj Bistri 1969.)¹⁰⁷

Nije važno koji grof niti je važno ni o kojem se mjestu radi. Važno je samo da su trebali promjene i da su se željele promjene. Te su se promjene tri stoljeća kasnije počele i ostvarivati. Dramatičnost toga razdoblja pamti i književnost i u tom ključu dalje čitamo prisutnost Seljačke bune kao literarne teme u 19. stoljeću.

7.1. Matija Gubec, kralj seljački

Mirku Bogoviću pripada zasluga da je prvi u hrvatskoj književnosti tematizirao Seljačku bunu napisavši dramu pod nazivom *Matija Gubec, kralj seljački*, a njezina se pojava poklopila s padom apsolutizma i povratkom ustavnog stanja koncem 1860. godine. Bogović nije bio književnik kojega će kasnija književna povijest osobito cijeniti. Slobodan Prosperov Novak u tom smislu kazuje: „Bogović je bio jedan od najodlučnijih književnika svojega vremena, ali nije imao talenta, bio je domoljub koji je ljubav prema domovini na kraju izdao za koranicu mađarske vlasti.¹⁰⁸ Taj ogleadni predstavnik onodobnih tendencija u literaturi koje su u prvi plan stavljale društvenu

¹⁰⁷ Zečević, D., op. cit., str. 14

¹⁰⁸ Prosperov Novak, S., op. cit., str. 205.-206.

angažiranost i povezanost sa stvarnošću političkog trenutka međutim je upravo u obradi Seljačke bune pokazao izvjesne estetične pretenzije. Radi se naime o njegovu najboljem scenskom tekstu u kojem je „dosegao ne samo vlastiti vrhunac, već i hrvatskoj dramatici onoga razdoblja dao najscenskije i dramaturški najpreglednije djelo“¹⁰⁹. U predgovoru prvom izdanju Bogović navodi da je pisao dramu s uvidom u arhivsku građu:

Kad čitah i dočitah one posve verodostojne podatke, što nam ih o toj seljačkoj buni priobćuje knjiga III. Našega Arkiva i što su većom stranom serpljene iz zemaljske naše pismare, uverih se o tom, da je Matijaš Gubec, taj naš hrvatski Spartak, značaj dovoljno tragičan, koj svakako vredi da se dramalizira.¹¹⁰

Osnovni dramski sukob dešava se između seljaka s jedne strane i Franje Tahyja s plemstvom s druge strane, ali samo u prvoj trećini romana. Tahy se pojavljuje u samo dva prizora prvoga čina i u svih deset drugoga čina, no tada autor gubi interes za njegov lik. Ovu zamjerku navodi Milivoj Šrepel: „osobito se opaža, da Tahija, glavnog uzročnika buni, prerano nestaje s pozornice“.¹¹¹ Tek u završnom petom činu saznajemo Tahyjevu sudbinu – jedan od protagonista opisuje ga kao bolesnog i gubitkom posjeda slomljenog čovjeka, a njeguje ga supruga Jelena Zrinjska unatoč ranijem Bijegu od surova muža. Bogović u dramu ne suprotstavlja samo miroljubiva i razložna Gupca bezobzirnog i okrutnom Tahyju, već je iz drame vidljiv i sukob Tahyja i Jelene, blage i plemenite žene koju suprug ponižava unatoč njezinom visokom porijeklu i ugledu koji uživa među velikašima. Bez obzira na nesumnjiv kulturno-povijesni značaj drame u trenutku objavljivanja i utjecaj koji je imala na suvremenike, njezin estetski domet nije odolilo sudu vremena te je ipak doživjela relativno velik broj kazališnih uprizorenja. Drama je prvi put izvedena 1878. u Zagrebu, no poslije kritike Franje Markovića u kojoj je upozorio pisca na neke uočene nedostatke, Bogović je preradio posljednja dva prizora petog čina i u toj redakciji dramu je objavila Matica hrvatska 1893.¹¹² Od kasnijih izvedbi treba spomenuti

¹⁰⁹ Batušić, N., (1976.), *Hrvatska drama od Demetre do Šenoe*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 115.

¹¹⁰ Bogović, M., (1859.), *Matija Gubec: kralj seljački: drama u pet činah*; predgovor, Zagreb: Brzotiskom Dragutina Albrechta, str.2.

¹¹¹ Šrepel, M., (1895.), *O životu i radu Mirka Bogovića*, Zagreb, Matica hrvatska

¹¹² Izdanje u kojem su od 1893. do 1895. u tri sveska, uz dramu *Matija Gubec*, objavljene i ostale dvije drame *Stjepan*, *posljednji kralj bosanski* i *Frankopan*

Gavellinu obnovljenju zagrebačku postavu 1936. s velikim redateljskim intervencijama u kojoj su glumili ondašnji glumački prvaci Božena Kraljeva i Dubravko Dujšin, dok je Tahyjev lik utjelovio istaknuti kazališni i filmski glumac Ivo Badalić.¹¹³ Zanimljivo je da se po završetku Drugog svjetskog rata Bogovićeve drama izvodi u gotovo svim hrvatskim kazališnim kućama kao premijerni komad kojim se otvaraju prve poslijeratne kazališne sezone. Tako je ansambl zagrebačkog HNK-a započeo s radom 15. rujna 1945. s premijerom *Matije Gupca* u režiji Emila Karaseka. U naslovnoj ulozi nastupio je Dubravko Dujšin, a scenografiju potpisuje Krsto Hegedušić.¹¹⁴ Istom predstavom započinje rad splitskog kazališta 27. rujna 1945.¹¹⁵, a potom i 10. listopada novootvoreno stalno državno kazalište „August Cesarec“ u Varaždinu.¹¹⁶ Prva profesionalna predstava na hrvatskom jeziku u HNK-u u Subotici odigrana 28. listopada 1945. upravo je Bogovićeve *Matija Gubec*.¹¹⁷ U osječkom je kazalištu 1973. redatelj Vjekoslav Vidošević, uz skraćivanje teksta, postavio Bogovićeve dramu kao prilog obilježavanju 400. obljetnice Seljačke bune, a u ulozi Tahyja nastupio je prvak osječkog kazališta Frano Krtić. Splitski HNK 1978. godine na Danima Hvarskog kazališta izvodi upravo Bogovićeve *Gupca*.¹¹⁸

Nakon Bogovićeve drame, a prije Šenoina romana, Ivan Kukuljević Sakcinski objavio je 1972. godine u *Viencu* pjesmu *Franjo Tahy Susedgradski i Matija Gubec* iz ciklusa *Hrvatski grobovi* u kojoj eksplicitno prikazuje Tahyja kao glavnog krivca za neizdrživo stanje u kojem žive kmetski podložnici:

Franjo Tahy svak dan smišlja muke nove, / Kojimi će mučit
uboga seljaka. / Pune sužnja jesu tamnice njegove, / Ljuta
grožnja, kletva rieč njegova svaka. / Kud on stupa, kmet u
prahu leži; / Kad on vikne, što je živo bježi.¹¹⁹

¹¹³ Maraković, Lj., (1936.), *Matija Gubec na pozornici*, *Hrvatska prosvjeta XXXIII (3)*, str. 107.-108.

¹¹⁴ Opis fotografija, (1978.), *Dani hvarskog kazališta: Građe i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 5 No 1., str. 491.-496. Dostupno na: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=8297 [Pristupljeno: 20.6.2020.]

¹¹⁵ Baras, F., *Povijest HNK Split*, Dostupno na: <https://www.hnk-split.hr/o-kazalistu/povijest> [Pristupljeno: 20.6.2020.]

¹¹⁶ Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/user/profile/mbz/336652> [Pristupljeno: 20.6.2020.]

¹¹⁷ Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatsko_narodno_kazali%C5%A1te_u_Subotici [Pristupljeno: 20.6.2020.]

¹¹⁸ Baras, F., op. cit.

¹¹⁹ Vienac, IV (44), 1872., 693-694

Kukuljević je ovom povjesticom gotovo kanonizirao Tahyjev književni karakter nalazeći uporište u povijesnim činjenicama s aluzijama na Tahyjevu stubičku grobnicu i njegov mramorni portret: „Spomenik ga krije mramorni još sada, / Tu ga pismo hvali, lik mu možeš zrieti.“¹²⁰

7.2. Šenoina Seljačka buna

Prema sudu Krešimira Nemeca *Zlatarovo zlato* prvi je naš estetski relevantan roman dok je *Seljačka buna* (1877.)¹²¹ jedan od najboljih romana hrvatske književnosti 19. stoljeća.¹²² Šenoina se *Seljačka buna* javlja se dvadesetak godina poslije Bogovićeve drame na tu temu. Smatra se da je to dovoljno velik vremenski odmak da se problemi društva, shvaćanje nacije i naroda počinju spoznavati drugačije nego u doba apsolutizma.¹²³

[...] al' dobro da si narod sam zaviri u dušu, da otvori krvavu knjigu minulih dana, jer je prošlost vazda zrcalom sadanjeg doba. Dobro je da narod sazna gdje je zgriješio i posrnuo, gdje li se proslavio i prodičio. To neka mu je naukom za buduća vremena. Poznata je odavna al vazda istinita, ona riječ starog Rimljanina: „Historia vitae magistra“. A nama Hrvatima, razdvojenima i rastrojenima, treba i koliko te nauke da budemo jedamput od glave do pete ljudi i svoji ljudi.“¹²⁴

Šenoa je imao optimističnu viziju budućnosti hrvatskoga naroda, a gradio ju je na elementima teme Seljačke bune. Njegovo osobno shvaćanje nacije i naroda kao i njegova idejna vizija narodnog jedinstva i nacionalnog prosperiteta bit će idealna podloga da, uz fikcionalizaciju povijesne građu, u obradi teme istakne moralno etičku pozadinu čitavog sukoba s plemstvom, dok, kako primjećuje Šicel, drugu važniju komponentu izbivanja bune – klasnu svijest seljaka i ekonomsku situaciju Šenoa nije uočavao. Jer, kao što sam Šenoa u predgovoru *Seljačkoj buni* piše:

¹²⁰ loc. cit.

¹²¹ Roman je objavljen najprije u *Viencu* 1877., a potom u *Sabranim spisima*, 1-4, Zagreb 1876-1878.

¹²² Nemeč, K., (1979.), *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 29. stoljeća*, Zagreb, Znanje, str. 79.

¹²³ Šicel, M., op. cit., str. 218.

¹²⁴ Šenoa, A., op. cit., str. 5.

Seljačka buna nije prosta gungula usijanih glava, nipošto, već pravedna borba puka za pravo i poštenje. Seljak se nije digo dok su mu otimali vola i kuću, seljak je planuo kad mu osramotiše ženu i kćer [...] Po tom dobiva buna veću etičniju cijenu, a seljaštvo izlazi opravdano pred svijet.¹²⁵

¹²⁵ loc. cit.

8. Seljačka buna u 20. stoljeću

8.1. Seljačka buna – prva kazališna adaptacija

Svestrani kazališni umjetnik Gjuro Prejac napravio je prvu kazališnu adaptaciju Šenoina romana *Seljačka buna*. Praizvedena je u Hrvatskom narodnom kazalištu 28. siječnja 1906. godine. Na repertoaru se s trinaest izvedbi održala sve do 1910.¹²⁶, a isti je komad s ukupno tri izvedbe postavljen 1908. i u osječkom kazalištu.¹²⁷ Prejac je u dramatizaciji bio dosljedan Šenoinu predlošku pa ju je uobličio kao povijesnu dramu u pet činova i devet slika, svjestan popularnosti romana, u to već vrijeme sveopće svojine hrvatske čitateljske publike koja je u jako dobro poznavala fabulu originala. Uz dramatizaciju, Prejac potpisuje i režiju te i sam u prvim izvedbama glumi lik Ilije Gregorića, dok je ulogu Tahyja povjerio slovenskom glumcu Ignjatu Borštniku.¹²⁸

8.2. Evica Gupčeva

Seljačka buna kao tema protezala se i kod kasnijih autora. Zanimljiv je podatak da Marija Jurić Zagorka 1903. godine u zatvoru piše pučku dramu u pet činova *Evica Gupčeva*. Drama je manje oslonjena na povijesna zbivanja, već je u prvom planu sentimentalna priča i uprizorenje Zagorkinih političkih ideja s referencama na suvremenu stvarnost. Na primjer imamo lik Tahyja u kojem će neki prepoznati tiranina Hedervaryja. Uprizorenje drame odbijeno je u Zagrebu zbog čega je u Splitu 1904. godine uspješno održana premijera. Nailazimo na podatak da je Zagorka uz dopuštenje redatelja Pompeia Tijardovića sama na pozornici izgovorila Gupčev govor o pravdi i nepravdi pred licem tlačitelja Tahyja i suca Melinića.¹²⁹

8.3. Balade Petrice Kerempuha

Događaj koji je obilježio međuratno i poratno razdoblje hrvatske književnosti bilo je upravo tiskanje djela *Balade Petrice Kerempuha* tada već slavnog Miroslava

¹²⁶ Tomašek, A., (2006.), *Vu plavem trnacu: opera artificiosa Gjura Prejca*, Pregrada, Matis, str. 145.-146.

¹²⁷ loc. cit.

¹²⁸ loc. cit.

¹²⁹ Dostupno na: <https://zagorkinkutak.wordpress.com/dramska-djela/evica-gubceva/> [Pristupljeno: 21.6.2020.]

Krleže. Činjenica da je drugo izdanje *Balada* s crtežima i grafičkom opremom Krste Hegedušića bilo predano u tisak krajem prosinca 1945.¹³⁰ govori o novoj recepciji ovog kajkavskog remek djela u novoj konstelacija političkih prilika. Ova Krležina povijesna retrospekcija u značajnom je djelu signirana u 16. stoljeće, a tema bune iskazana je direktno ili posredno u baladama *Petrica i galženjak*, *Po Medvednici*, *Na mukah*, *V megli* i *Kronika*.¹³¹ U baladi *Po Medvednici* prisutan je povijesni kontekst iskazan u formi vijesti koje se izmjenjuju o raznim događajima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: Sisak je spaljen, Varaždin gori, Samobor je opljačkan od španjolskih plaćenika, a vijesti o zlu koje je snašlo Stubicu predočena je stihovima: *Tahi je v Stubice sprebuknal tri device, / kaj muži nisu zmleli muke za gornice*. Vidljivo je da i Krleža nastavlja sličan obrazac po kojem su Seljačku bunu tematizirali i njegovi prethodnici u 19. stoljeću. U završnom ujedno i najopsežnijem *Planetarijumu* Krleža donosi epilog seljačkog bunta:

V stubičkoj kripe kervavi Tahi spi, / pod oklopom vitez, taj
pekleni pes, / a ima spomenika, kaj imel je penez! / za Pasanca,
za Gopca spomenika ni, / za petsto tikvi muški, na stubičke
hruški / kaj zibleju se si.¹³²

Tekst Mladena Kuzmanovića donosi nam pregled djela *Balade Petrice Kerempuha* gdje pjesme „nisu organizirane kronološkim slijedom [...] Krležine rekonstrukcije šire povijesne scene oko A.D. 1573. predstavlja nužno analitičko nasilje nad organizacijom ovog poetskog korpusa.“¹³³ Ukazuje nam to na činjenicu da stoljeće Gupčeve bune počinje u *Baladama* nejasnim sjećanjem na slom ustanka, a završava bitkom s Turcima kod Siska. Kuzmanović donosi i tematiku Krležine knjige:

Galge, kerv, smert i megla tematske su riječi ove knjige kajkavskih stihova koja započinje epilogom trostrukog umorstva, a monolog Kerempuhov što slijedi već sluti stubičku katastrofu i nove masovne pokolje. Tematske riječi Krležine

¹³⁰ Krleža, M., (1936.), *Balade Petrice Kerempuha*, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske

¹³¹ Kuzmanović, M., (1973.), *Odjeci Seljačke bune 1573.* u „*Baladama Petrice Kerempuha*“ Miroslava Krleže, U: Kampuš, I. (ur.), *Radovi 5; U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune*, str. 227.-237.

¹³² loc. cit.

¹³³ ibidem, str. 228.

kajkavske poetske retrospekcije istodobno su, znači, temeljna obilježja „dekorativnog panoa naše historije“[...]¹³⁴

8.4. Matija Gubec

Tema Seljačke bune na specifičan je način aktualizirana u međuratnom razdoblju pojavom tzv. „seljačke književnosti“¹³⁵ koja stupa na scenu u okviru Radićeva političkog programa, ali i kasnijih nastojanja HSS-ovih ideologa koji potiču uključivanje seljaka u književno stvaralaštvo s naglašenim propagandističkim ciljevima. Matija Gubec kao borac za seljačku pravicu i njegov antilik Franjo Tahy bili su gotovo idealan književni motiv, pa je Radićeva Slavenska knjižara povodom 350. obljetnice Seljačke bune objavila 1923. ep u 10. pjevanja *Matija Gubec*, seljačkoga književnika i političara Mije Stuparića. Dokaza da se autor osloni na Šenoinu fabulu pronalazimo već u prvom pjevanju u prizoru Tahyjeva nasilja i otimačine koju njegovi podanici provode nad bijednim stubičkim kmetovima.¹³⁶

8.5. Matija Gubec – igrokaz

Mara Matočec autorica je igrokaza u četiri slike *Matija Gubec*, jednog od najizvođenijih scenskih djela na različitim prigodnim proslavama koje sve do 1940. organizira Seljačka sloga diljem Hrvatske, kao produžena ruka HSS-ove politike u području kulture i prosvjete. Igrokaz je u amaterskoj glumačkoj postavi izveden u Krapini 15. kolovoza 1936., a potom sljedeći dan u Bedekovčini i Gornjoj Stubici.¹³⁷

8.6. Selačka buna

Milan Dobrovoljac pod pseudonimom Žmigavac objavio je 1927. godine knjigu kajkavskih stihova *Selačka buna* u 44 „kapitulaša“ s ilustracijama Andrije Maurovića u kojoj gotovo doslovno parafrazira Šenoin roman, ali s aluzijama na suvremenu

¹³⁴ ibidem, str. 229.

¹³⁵ Maraković, Lj., Seljačka književnost, *Hrvatsko kolo*, IX, str. 182.-192.

¹³⁶ Kovačević, D., *Mijo Stuparić književnik, političar, seljak*, Moje srce, Vidrenjak, predgovor

¹³⁷ Kolar, M., (2007.), Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Hrvatskom seljačkom pokretu (1918.-1940.), *Podravina* 6, 12, str. 17.

političku stvarnost.¹³⁸ O stilu ove travestije mogu poslužiti stihovi „o strašnoj smrti Taha Ferka“ iz 41. kapitulaša:

*Prešlo davno već je devet / Tahi legel se vu krevet. / V kosti
nega ščiple zmir / Podagra mu neda mir. / Zel je jedan veronal, /
Da bi morti malo spal. / Prah pomogel nikaj ni / Noć je kesna,
on ne spi!*¹³⁹

Iako bez pretenzija prema značajnoj literarnom i estetskom dosegu, autoru se ipak mora priznati vješta versifikacija i dosljedno proveden humoristični diskurs.

Seljačka sloga je u kratkom poratnom razdoblju slobodnog djelovanja 1947. objavila omanju publikaciju pod naslovom *Matija Gubec: mali zbornik o hrvatskoj seljačkoj buni god 1573.*¹⁴⁰ U zborniku se uz Šenou i Bogovića našao i Mihovil Pavlek Miškina s dvije pjesme *Matija Gubec* i kajkavska *Gupcu*, kao i desetak pjesama i nekoliko crtica manje poznatih autora posvećenih *Gupcu* i *Seljačkoj buni*. Tako su u istom zborniku objavljeni stihovi Augusta Šenoe *Gupčeva pjesma*, Vladimira Nazora *Gupčeva sjekira*, prozni zapisi Antuna Radića, Franje Gažija i drugih.

Književna je tema Seljačke bune prenosila snažnu poruku kako u 16. stoljeću tako i u 19. stoljeću. Seljaštvo je narodni element s jako moralnom podlogom i vrlo revolucionarnim shvaćanjem društvenog pokreta u okviru naroda, a predodređena je historiografskom interpretacijom utemeljenom još u 19. stoljeću. Kao direktni povod pobune seljaka bila je negativna karakterizacija Franje Tahyja prikazanog crno-bijelo kao silnika i razvratnika. August Šenoa kanonizirao je Seljačku bunu porukom vremena u kojoj prikazuje društvene i političke odnose s problemima onoga doba, a sva kasnija djela tek su na stanovit način varirala njegov predložak.

¹³⁸ Dobrovoljac, M., (1927.), *Seljačka buna / spopeval Žmigavec; kipce nacajhnal Maurović*, Zagreb, Tisak i naklada Jugoslavenske štampe

¹³⁹ ibidem, str. 168.

¹⁴⁰ Martinović, A. (ur.), (1947.), *Matija Gubec: mali zbornik o hrvatskoj seljačkoj buni god. 1573.*, Zagreb, Seljačka sloga – Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo

9. Seljačka buna u popularnoj kulturi

Matija Gubec, zagorski kmet, vođa Seljačke bune iz 1573. godine, prestao je biti samo ime koje se proziva u udžbenicima i povijesnim filmovima te je postao sudionik performansa, superjunak u stripovima, buntovnik u rock-operama, simbolični vođa građanskih inicijativa i vodeći glas glazbenih albuma¹⁴¹

piše to Oroz u članku *Matija Gubec kao post-ikona: reinterpretacije i disperzije povijesne ličnosti u popularnoj kulturi*. Dva su ostvarenja iz 1975. godine, film *Seljačka buna 1573.*, koji je prema podacima Nenada Polimca¹⁴² samo u kinima pogledalo između 400 i 500 tisuća gledatelja, i rock-opera *Gubec-beg* Metikoša, Krajača i Prohaske koju je u prvom razdoblju prikazivanja do 1984. godine samo u Hrvatskoj pogledalo 438.087 gledatelja, znatno utjecala na takvu percepciju o Seljačkoj buni.

Ono što prema Vjeranu Pavlakoviću prethodi tome, bilo je da je već za vrijeme II. svjetskog rata u partijskim krugovima bilo primijećeno kako radništvo i seljaštvo ne razumije apstraktne revolucionarne ideje koje su se uglavnom promovirale kroz novine, zbog čega su se brojni autori odlučili na diskurs koji se uvelike svodio na metaforiku i slikovnost jezika pučkih predaja i koji je podilazio stihijsko pučkom kršćanskom utopizmu i njegovoj viziji svijeta bez gospode i poreznika.¹⁴³ U tom je smislu Matija Gubec počeo biti istican kao borac za prava hrvatskih seljaka, revolucionar i vođa Seljačke bune koja je nedvojbeno imala klasni karakter i što ju je izdiglo iznad ostalih socijalnih pokreta iz razdoblja feudalne Hrvatske. O toj povezanosti Seljačke bune i partizanskog pokreta te o njenom klasnom karakteru govorio je i sam Tito 14. listopada 1973. na svečanoj proslavi 400. godišnjice Bune, prilikom koje je otvoren i Muzej seljačkih buna te otkriven spomenik Seljačkoj buni 1573. i Matiji Gupcu. Pavlaković je mišljenja da je Tito iskoristio ovu priliku i za

¹⁴¹ Oroz, T., (2011.), *Matija Gubec kao post-ikona: reinterpretacije i disperzije povijesne ličnosti u popularnoj kulturi*, U: Prica, I., Škokić, T., *Horror-porno-ennui, kulturne prakse postsocijalizma*, Biblioteka Nova Etnografija, Zagreb, str. 244.

¹⁴² Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/ep-o-potlacenima-koji-je-razbio-famu-o-zatucanom-zagorskom-seljaku-1522563> [Pristupljeno: 21.6.2021.]

¹⁴³ Oroz, T., op. cit., str. 248.

jačanje legitimnosti komunističkog režima. List *Oslobođenje* prenio je njegov govor u cijelosti, a ovo su tek neki dijelovi:

[...] Prije 400 godina, hrvatski seljaci-kmetovi, zajedno sa slovenskim, pobunili su se protiv okrutnog feudalnog izrabljivanja, protiv rata i tiranije. [...] U suštini se radilo o jednoj socijalnoj revoluciji [...] sa određenim ciljevima i programom, sa težnjama rušenja čitavog feudalnog poretka i stvaranja jedne države u kojoj će narod – seljaci dobiti svoja prava, u kojoj neće biti ugnjetača i ugnjetenih [...] Sve to govori da je pobuna imala klasni karakter, da je klasna svijest bila njena pokretačka snaga. [...] Nije zato slučajno što su duh otpora seljačke bune i ime njenog vođe Matije Gupca oživjeli novom snagom već prvih dana oružanog ustanka protiv fašističkog shvaćanja i njegovih domaćih slugu. [...]¹⁴⁴

Seljačka buna tako postaje simbol ideološki prihvatljive verzije povijesti na kojoj je počivala izgradnja socijalizma koje je „nakon prvih pokušaja odbacivanja zapadnih stečevina, krenula putem posredovanja ideoloških tekovina prikladnim sadržajima i uz pomoć popularnošću ovjerenih matrica zapadne kulture.“¹⁴⁵ To s druge strane ne znači da su filmske i ostale aktualizacije teme Seljačke bune u kasnijemu razdoblju bile isključivo u tom ključu, ali je ta interpretacija bune bitno odredila njihov smjer.

9.1. Film Seljačka buna 1573.

Planirani izlazak filma bio je tijekom obilježavanja 400. obljetnice Bune, no izašao je 1972. nakon snimanja koje je trajalo 72 radna dana u periodu od 1972. do 1974. Film je nastao prema Škrabalovoj tradicionalnoj periodizaciji hrvatskog filma po kojoj su autori dobili financijska sredstva za scenarij putem javnog natječaja.¹⁴⁶ Jedino je bilo važno da film zainteresira i angažira državu za financiranje u svrhu propagandno-političkog učinka. Nesumnjivo su postojali razni pritisci javnosti kao i

¹⁴⁴ Broz Tito, J., Ideali Matije Gupca, ideali oslobođenja čovjeka, realiziraju se u našem socijalističkom društvu, *Oslobođenje*, 15.10.1973.

¹⁴⁵ Oroz, T., op. cit., str. 251

¹⁴⁶ Šakić, T., (2017.), Hrvatski film između nacionalizirane i nacionalne kinematografije, U: Udier, S., L., Hrvatska na prvi pogled: udžbenik hrvatske kulture, Zagreb, FF press, str. 314.

birokratske intervencije gdje od pomoći nisu bile ni studentske demonstracije u Beogradu 1968. kao ni *Hrvatsko proljeće* 1971.¹⁴⁷ S jedne strane, kao djelomično radni film, *Seljačka buna 1573.* pripada je žanru koji u to vrijeme nije izazivao neugodnosti autoru. Snimanje filma poslužilo je kao idealan primjer prikaza povijesnog događaja u marksističkoj perspektivi. Buna je prikazana kao klasni sukob siromašnih seljaka i bogatih feudalaca u kojem je krajnji seljački cilj uspostava diktature seljaka.¹⁴⁸

Redatelj i scenarist, Vatroslav Mimica, bio je uvjereni marksist koje je u svojim intervjuima povlačio paralele između seljačke i partizanske revolucije te se klonio nacionalnih mitova. Sve to omogućavalo mu je podršku vlasti.¹⁴⁹ Mimica je sam tvrdio kako je jedine probleme imao prilikom traženja odobrenja sredstava za film, koji je bio jednak budžetu dvaju cjelovečernjih igranih filmova.¹⁵⁰ U intervjuima za *Vjesnik u srijedu* iz 1975. godine Mimica progovara o teškoćama koje su se pojavile i njemu samome prilikom snimanja filma:

Kad čovjek pokušava ovakvom metodom, dakle historijsko-materijalističkom analizom vremena doći do nekih spoznaja i po mogućnosti čulno osjetiti epohu, onda odjednom otkriva da neke vrlo jasne globalne istine, kao što je recimo, marksistički pogled na svijet, iziskuju vrlo velike dodatne napore.¹⁵¹

Premijera filma bila je 19. studenog 1975. godine u dvorani Vatroslava Lisinskog nakon čega kreće prikazivanje u kinima. U njemu su glumili najpoznatiji glumci toga vremena: Fabijan Šovagović, Velimir Bata Živojinović, Pavle Vusić i mnogi drugi. Također, film je nagrađen Velikom brončanom arenom na pulskom festivalu.¹⁵²

U intervjuu iz 1975. opisao je svoje pripreme za snimanje:

Intimno sam ušao u film „Seljačka buna 1573.“ mnogo ranije nego što je prije pet godina objavljeno u javnosti da se na

¹⁴⁷ Goulding, D., J., *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945-2001.*, Zagreb, V.B.Z., str. 127.

¹⁴⁸ Gilić, N., (2010.), *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma*, Zagreb, Leykam international, str. 112.

¹⁴⁹ loc. cit.

¹⁵⁰ loc. cit.

¹⁵¹ Kesić, V., (1975.), *Umjetnik mora snositi rizik*, *Vjesnik u srijedu*, Zagreb., str. 11.

¹⁵² Gilić, N., op. cit., str. 112.

njemu počinje raditi. Zatim je prošlo tih pet godina savjesnih priprema i na kraju snimanje filma.¹⁵³

Film je sniman kao povijesna drama u kojoj je, prema onodobnoj revolucionarnoj praksi perspektiva s glavne ličnosti Matije Gupca prebačena na izmišljenog kmetskog mladića Petreka koji se želi pridružiti Gupcu u ostvarivanju zajedničkih ciljeva.¹⁵⁴ Glavna je tema stvarni povijesni događaj koji se prikazuje u različitim isječcima međusobno odvojenim više mjeseci, npr. od samog planiranja Bune i vrbovanja Ilije Gregorića da se pridruži puntarima, pa sve do pogubljenja Gupca i Petrekova života nakon Bune. Mimica se potrudio da film bude što autentičniji, klonio se nacionalnih mitova, a sve kako bi prikazao Bunu iz vizure poraženih i povukao paralele između seljačke i partizanske revolucije.¹⁵⁵

9.2. Opera Gubec-beg

U približno isto vrijeme dok traje Mimičin rad na filmu, Ivica Krajač, Karlo Metikoš i Josipa Lisac počinju u malom stanu na Srednjacima u Zagrebu rad na rock-operi *Gubec-beg*. Krajač tome navodi: „kako se dijelom iz kreativne radoznalosti, a dijelom iz nagomilanog prkosa, u nama (autorima) polako [...] se rađala ideja o stvaranju prve hrvatske (u ono doba – jugoslavenske) rock-opere.“¹⁵⁶ Oni su, kao i Mimica, zakasnili na proslavu 400. obljetnice Seljačke bune i praizveli je 5.ožujka 1975. godine u Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski.

Karlo Metikoš skladao je glazbu, Ivica Krajač napisao libreto, Miljenko Prohaska je obavio aranžmane i orkestraciju, a režiju potpisao Vlado Štefančić. Za razliku od Mimice koji se bavio povijesnim istraživanjem kako bi snimio što autentičniji film, autor libreta Ivica Krajač zaključio je kako je Šenoin roman idealan predložak za libreto:

¹⁵³ Kovačić, Z., (1975.), *Seljačka buna 1573*, Zagreb, Studio, str. 16.

¹⁵⁴ Marić, K., Užarena željezna kruna, Dostupno na: <http://www.filmovi.hr/index.php?p=article&id=2280> [Pristupljeno: 22.6.2020.]

¹⁵⁵ Polimac, N., (2012.), *Seljačka buna 1573.: film Vatroslava Mimice*, Zagreb. EPH Media, str.11

¹⁵⁶ Dostupno na: <http://www.komedija.hr/www/arhiva-predstava/gubec-beg-2/> [Pristupljeno: 22.6.2020.]

[...] o patnjama hrvatskog seljaka, o njegovom, stoljećima gaženom dostojanstvu i borbi za slobodu i želji za komadićem vlastitog, hrvatskog sunca [...]¹⁵⁷

Zanimljivo je kako je *Gubec-beg* prema prvim zamislama trebao igrati u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu koje je na koncu ipak odustalo od „blasfemične ideje o rock-operi u nacionalnoj kazališnoj kući.“¹⁵⁸ Uskoro su autori ipak dobili zeleno svjetlo za premijeru u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog te u izvedbi kazališta Komedija izvođena je diljem Jugoslavije, ali i u Trstu, Rimu, Budimpešti te ondašnjem Lenjingradu.¹⁵⁹

Uspjeh je bio tolik da su pojedine pjesme snimljene na ploču kao album *Gubec-beg*. Uz pregršt kvalitetnih pjevačkih izvedbi, uspjehu je pridonio nevjerojatan žar kojim su autori pristupili stvaranju i organiziranju predstave, ansambl od stotinjak ljudi među kojima su bili folklorno društvo *Ladarice*, *Studio za suvremeni ples* pa čak i karate klub.¹⁶⁰

9.3. Gubecziana

Dušan Vukotić, najpoznatiji autor Zagrebačke škole crtanog filma zaslužan je za pojavu filma *Gubecziana* 1974. godine u kojemu su kao predložak iskorišteni radovi naivnih umjetnika s ciljem da se prikaže njihova percepcija Seljačke bune.

Film je izašao u produkciji Zagreb filma i traje 17 minuta. Objavljen godinu dana nakon obilježavanja 400. godišnjice Bune, svojevrsni je poznavatelj povezanosti Dušana Vukotića i državne ideologije tog vremena:

[...] Zagrebačka škola crtanog filma bila je poznata po tome što ideološki i tematski predstavlja jugoslavenski treći put između istočnog i zapadnog bloka.¹⁶¹

¹⁵⁷ Polimac, N., op. cit., str. 11.

¹⁵⁸ Dostupno na: https://issuu.com/hds.hr/docs/cantus194_195_web/34 [Pristupljeno 22.6.2020.]

¹⁵⁹ Dostupno na: <https://cityportal.hr/koncert-posvecen-karlu-metikosu-u-znaku-40-godina-rock-opere-gubec-beg/> [Pristupljeno: 22.6.2020.]

¹⁶⁰ Dostupno na: <http://www.kazaliste.hr/index.php?p=article&id=1772> [Pristupljeno 22.6.2020.]

¹⁶¹ Šakić, T., op. cit., str. 313.

Bila je to zasebna filmska stilaska formacija u povijesti animiranog filma, nastala u prostorijama Studija za crtani film Zagreb filma, koja je kao „stilski i poetički zaokružena i izdvojena modernistička struja animacije“¹⁶² doživjela svoj vrhunac u prvoj polovici 1960-ih, a ugasila se sredinom 1980-ih.

Gubeczianu je Vukotić napravio u svom stilu, korištenjem reducirane animacije i ritmički strukturiranih pokreta. Ulogu pozadine preuzela su djela naivnih umjetnika Jugoslavije. Film je obuhvatio oko 300 slika i 100 kipova od kojih je Vukotić najčešće uzimao detalje koje je animirao. Vukotić je pri tom rekao da je osnovni motiv filma „kako puk vidi vođu iz puka“.¹⁶³ Zapravo je cijeli zaključak ovog filma istaknut u riječima jednog od umjetnika naratora: „Tko u seljačku slobodu dira, taj ni u paklu neće imati mira.“

9.4. Strip – edicija Nikad robom

Svoje mjesto u stripu dobila je i Seljačka buna tik prije proslave njene 400. obljetnice, jer kao medij on je bio namijenjen svim dobnim skupinama budući da u temama i tonu može bitno varirati. Iako je nakon II. svjetskog rata strip u Jugoslaviji „proglašen za nepoželjnu pojavu i uvršten u spisak zabranjenih stvari“¹⁶⁴ neki su se ipak odlučili za takav prikaz bune.

Ovu je ambiciju ostvario Ivica Bednjanec u ciklusu povijesnog stripa u sklopu edicije *Nikad robom* nastale između 1964. i 1973. godine. U stripovima *Matija Gubec*, *Veliki ratnik Matija Gubec*, *Puntari*, *Stubički avet* i *Sablak nad Medvedgradom* na maštovit i humorističan način pristupio je toj temi koju čak i „[...] vizualno prezentira na granici parodije, realnosti i humora.“¹⁶⁵ Uloge su podijeljene crno-bijelo, dobro i zlo su jasno odvojeni, a nepravda je jasno istaknuta. Iako je buna, kao i u filmu Vatroslava Mimice, snažno povezana s NOB-om, što je odgovaralo duhu vremena u kojem su stripovi nastajali, Bednjanec se nekim dijelovima poigrao i na izrazito dramatičan način predstavio glavne zaplete, uglavnom pune fikcije.¹⁶⁶

¹⁶² Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66694> [Pristupljeno 22.6.2020.]

¹⁶³ Vukotić, D., (1974.), *Muška puntarija 1573. – Gubecziana*, Zagreb: Studio

¹⁶⁴ Tošić, Z., *60 godina hrvatskoga stripa*. Dostupno na: <http://comics.cro.net/hklasici.html> [Pristupljeno: 23.6.2020.]

¹⁶⁵ Šakić, T., op. cit., str. 251.

¹⁶⁶ ibidem, str. 252.

Vlast je odobravalala takve prikaze jer ih je iskorištavala za izgradnju socijalizma i posredovanje ideologije uz pomoć popularne kulture. Posebno se naglašava patnja hrvatskoga seljaka koji samo želi slobodu.

10. Sjećamo se i pamtimo Seljačku bunu

10.1. Muzej seljačkih buna

Poznati hrvatski kipar Antun Augustinčić za 400-tu obljetnicu Seljačke bune, kada je i uređen kompleks u Gornjoj Stubici, izradio je monumentalni Spomenik Seljačkoj buni i Matiji Gupcu koji se sastoji od dva brončana reljefa i središnje skulpture seljačkog vođe ustanka.

Godine 1973. otvara se postava muzeja hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni iz 1573. godine u Dvorcu Oršić u Samcima – Gornja Stubica. Smatralo se to svojevrsnim doprinosom jubilarnoj 400-godišnjici seljačke bune koja se navršava iste godine. S godinama ovaj je dvorac propadao, a te godine dogovorena je i njegova rekonstrukcija kao i izgradnja spomeničkog kompleksa. Postavom muzeja, dvorac je konačno dobio odgovarajuću namjenu i kulturni sadržaj, što mu i pripada kao spomeniku kulture.

Izložbeni prostor u muzeju zamišljen je u nekoliko osnovnih cjelina. Na lenti vremena iščitavaju se javnosti manje poznate crtice iz života Franje Tahyja. Kao visokopozicionirani velikaš na Dvoru sudjelovao je sa sinovima u ceremoniji kunjenja Maksimilijana II. Habsburškog. Sa šogorom Nikolom Zrinskim, čiju je glavu poslije njegove junačke sigetske pogibije svečano dopremio u Čakovec, aktivno je sudjelovao u borbi protiv Osmanlija. Konačno, u brojnim zbivanjima koja su prethodila burnoj 1573. godini na susedgradsko-stubičkom vlastelinstvu osobno uopće nije sudjelovao, a u samu polovicu posjeda ušao je tek posljednjih devet godina prije izbijanja bune. Ipak, upravo je to razdoblje u kojem kulminiraju nemiri i okrutnosti na vlastelinstvu. Izvori nesumnjivo svjedoče o nasiljima pojedinih članova obitelji, supruge Jelene i sina Gabrijela. Uz nasilno uzimanje viškova poljoprivrednih proizvoda, za koje je Tahy smatrao da ima legitimno pravo, među ostalim nasiljima koja mu se pripisuju, zlostavljanje podložnica navodi se na nekoliko mjesta u povijesnim izvorima kao jedno od njegovih najvećih nedjela, pa je i postao jedan od upečatljivih motiva koji će se dugo tematizirati u umjetnosti.

Brdo *Stari grad* smješteno je na 200 metara nadmorske visine iznad Župne crkve Presvetog Trojstva u Donjoj Stubici. Arheološka istraživanja na Starom gradu Muzeji

Hrvatskoga zagorja provode od 2008. godine, a na temelju nalaza otkrivenih tijekom istraživanja osnovana je Arheološka zbirka Muzeja seljačkih buna.

Zasebnu cjelinu čini *Tahy u umjetnosti*. Reljefni prikaz nadgrobne ploče Franje Tahyja postao je vječna inspiracija i uzor nekolicini umjetnika koji su ga tijekom 20. i 21. stoljeća nastojali uprizoriti. Tahy u književnosti i na sceni međusobno se isprepleću. Od drame Mirka Bogovića *Matija Gubec, kralj seljački* sredinom 19. stoljeća, pa sve do danas, Tahy se javlja kao idealan negativac koji se urezao u pamćenje brojnih ljudi. Uz Gupca kao glavnog lika Seljačke bune, ušao je i u povijesnu dramu i film, operu, ali i popularno-zabavne emisije *Večernje škole* Željka Pervana.

Na izložbi se između ostalog, pokušala naglasiti važnost Šenoina djela izlaganjem jedne sačuvane originalne stranice rukopisa romana *Seljačka buna*.¹⁶⁷

10.2. Projekt „Putevima baštine“

Projekt *Putevima baštine* trajno je zabilježio put Seljačke bune. Mreža putova i staza sa svojim nemirnim terenima i bogatom poviješću omogućila je dugoročiji razvoj turizma. Također, stvorene su baze podataka te mreže informacijskih kioska, a planira se izobrazba turističkih pratitelja/ica i formiranje marketinške strategije i promocijskih materijala.

Ukupno su postavljena četiri turistička kioska za što bolje informiranje turista, posjetitelja toplica, postojećih turističkih centara, škole u prirodi, pojedinca koji žele obavljati aktivnosti vezane za turizam, mlade, ali i za povezivanje lokalnih zajednica i udruga.

Ovim projektom omogućeno je korištenje tradicijske, kulturne i prirodne baštine te na taj način ujedno i podignuto ekonomsko stanje energije.

Projektom je izrađena i knjižica „Putevima seljačke bune“ koju kao dizajneri i grafičari potpisuju Goran Šoša i Rajko Gregurić. UZ knjižicu priložen je i CD na kojem se virtualnim putem mogu pratiti putevi Seljačke bune. Također, napisana je na tri jezika što je čini šire dostupnom.

¹⁶⁷ Dostupno na: <http://gupcev-kraj.hr/hr/kultura/muzej-selja-kih-buna,288.html> [Pristupljeno: 24.6.2020.]

10.3. Rekonstrukcija događaja Seljake bune

Seljačka buna i dalje živi i to tamo gdje se i daleke 1573. godine i odvila. Radi se o malom mjestu u Hrvatskom zagorju po imenu Donja Stubica. Uoči njene obljetnice i u spomen na Seljačku bunu, odnosno završnu bitku kod Stubice 9. veljače 1573. godine, u Donjoj Stubici redovito se održava dvodnevna manifestacija Seljačka buna. Radi se o manifestaciji koja je svoj početak imala davne 2008. godine u organizaciji Družbe vitezova zlatnog kaleža iz Donje Stubice. Manifestacija prati događaje vezane uz Gupčevo puntanje seljaka te prikaz završne bitke uz sudjelovanje mnogobrojnih turista i članova udruga iz Hrvatske, Slovenije, Slovačke i Mađarske, što joj daje i karakter međunarodne manifestacije.

Rekonstrukcija započinje puntanjem kmetov. Ispred rodne kuće Matije Gupca u Hižakovcu, okuplja se kmetsko vodstvo koje na čelu s Matijom Gupcem i kreće prema Gupčevoj lipi, jedinom živom svjedoku Velike seljačke bune. Tamo ih dočekuju nezadovoljni seljaci te započinje naoružavanje kmetova, puntara koji dižu Bunu. Brzina kojom se pobunjenički pokret širio i broj ustanika koji je podržao bunu svjedoči o dobroj organizaciji koju je provodio ustanički vrh. Legenda govori da su se ustanički kapetani sastajali kod Gupčeve lipe, a ideja o velikom ustanku formirala se oko Jurjeva 1572. godine. Vrhovno vodstvo seljaka sastojalo se od tri osobe iz Stubice: Ambroza Matije Gupca, prozvanog „Beg“, Ivana Pasanca i Ivana Mogaića. S Ilijom Gregorićem iz Brdovca kao tužiocem, sačinjavali su i vrhovni pobunjenički sud. Vrhovnu vojničku ulogu preuzeo je Gregorić, pod čijim zapovjedništvom stoji 11 kapetana. Pojedini seljački vođe imali su vojničkog iskustva, zahvaljujući ratovanjima na granici s Turcima. Buna se pripremala tijekom 1572. g., a poslije izbijanja ustanka kmetovi su u velikom broju pristajali uz ustanike želeći popraviti teški položaj seljaka u svim pokrajinama koje je zahvatila buna.¹⁶⁸

Drugi dio manifestacije je *Bitka kod Stubice* i vjeran je prikaz bitke na stubičkom polju. Cjelodnevni program traje na dvije lokacije (centar Grada Donja Stubica i Dvorac Stubički Golubovec) i to sa kulturno - umjetničkim programom i okupljanjem vojski prije same centralne bitke. Pod Gupčevim vodstvom okupila se glavnina

¹⁶⁸ Projekt - Putovima seljačke bune

ustaničke vojske i pružila neobično jak i učinkovit otpor. No, slabije naoružanje i lošija izvježbanost doveli su do toga da je Alapić porazio ustanike i sada ih još uvijek „kažnjava ognjem i mačem kao izdajnike“. U bitci i neposredno nakon nje pobijeno je možda i 3000 seljaka. Sudbina seljaka zaključena je u prostranoj dolini između Stubičkih Toplica i Donje Stubice. Još i danas narod u toj dolini može pokazati mjesta gdje su se odigrali žestoki okršaji. Boj je trajao četiri sata, pobjeda je već naginjala seljacima kad je u posljednji tren došla na bojište četa haramija i pomogla plemićkoj vojsci u zimsko predvečerje razbiti kmetove. Suhoparni podaci kažu da je u buni sudjelovalo i do petnaest tisuća seljaka, a samo u završnoj bitci njih 5000, od kojih su to mnogi platili svojim životima. I današnji nazivi obitelji i sela svjedoče o bezumnoj osveti feudalne gospode nakon bune kad su mnogi seljaci ostali bez nosa, očiju, uha.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Dostupno na: <http://gupcev-kraj.hr/hr/seljacka-buna/> [Pristupljeno: 24.6.2020.]

11. ZAKLJUČAK

Namjera ovog rada bila je donijeti prikaz kulturnog sjećanja i povijesnog pamćenja na temelju historiografske građe o događaju seljačke bune. U 19. stoljeću kada se javlja tematika Seljačke bune u književnosti, autori su usmjereni prema problemima u narodnom životu i stoga ne čudi činjenica da su upravo elementi usmene predaje utkani u njihovu obradu teme. Vidjeli smo to na primjerima motiva autorskih obrada u 19. stoljeću, ali i u motivima usmenih predaja. Povijesne ličnosti i povijesna zbivanja kroz svoj vijek vode različite živote: istovremeno se mijenjaju i prilagođavaju vremenu i kontekstu. Seljačka buna i povijesni lik Matije Gupca jasno o tome svjedoče. Njezina popularizacija javlja se i u kasnijim povijesnim gibanjima i procesima zbog čega postaje motivom kazališnih adaptacija, igrokaza, filmova, stripova,.... Tijekom 19. i 20. stoljeća vizija pravedne države afirmirala se kroz umjetničku obradu. Glavni je zadatak pisaca bio opisivati život i probleme svoga vremena te je književnost toga doba bila nacionalno-funkcionalna pa se tema Seljačke bune dobro uklopila u književni program koji je prvi jasno ustoličio August Šeona koji je i povijesnim romanom o buni znatno utjecao na formiranje građanskog čitateljstva. Povijesna tematika u potpunosti se pritom uklapala u očekivanja mlade, domaće, građanske glase zbog toga što je spajala nacionalnu i socijalnu komponentu te idealizirala određene segmente prošlosti u duhu romantizma koji se dugo provlači 19. stoljećem. Teorijski koncept rada razvijao se pomoću koncepta književnog pamćenja i sjećanja koje razvija Jan Assmann, a književnopovijesna problematizacija 19. stoljeća nadograđena je historiografskim podacima.

Popularizacija motiva seljačke bune kroz književno i umjetničko 20. stoljeće dokazuje kako je ona postala dio popularne kulture i da na taj način živi u suvremenosti. Što uvelike govori o dugotrajnom i snažnom zanimanju za Seljačku bunu.

11. LITERATURA

1. Adamček, J., (1968.), *Seljačka buna 1573.*, Zagreb, Odbor za proslavu 400. obljetnice Seljačke bune 1573.
2. Assmann, J., (2005.), *Kulturno pamćenje*, Zenica, Biblioteka tEKST
3. Batušić, N., (1976.), *Hrvatska drama od Demetre do Šenoe*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske
4. Bogović, M., (1859.), *Matija Gubec: kralj seljački: drama u pet činah*; predgovor, Zagreb: Brzotiskom Dragutina Albrechta
5. Bošković-Stulli, M., Zečević, D., (1978.), *Povijest hrvatske književnosti*, Knjiga 1, Zagreb, Liber Mladost
6. Bošković-Stulli, Maja, (1973.), *Odnos kmeta i feudalca u hrvatskim usmenim predajama*. U: Šolc, S. (ur.), *Folklor gupčeva zavičaja*, Zagreb
7. Dobrovoljac, M., (1927.), *Seljačka buna / spopeval Žmigavec; kipce nacajhnal Maurović*, Zagreb, Tisak i naklada Jugoslavenske štampe
8. Đurić, T., (2001.), *Etnološko-folkloristički zapisi Ivana Kukuljevića-Sakcinskog u Danici Ilirskoj*“ (1842. – 1846.), Varaždin, str. 288.
9. Fališevac, D., (2003.), *Kaliopin vrt II; studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*, Split, Književni krug Split
10. Frangeš, I., (1974.), *Seljačka buna kao hrvatski književni motiv*, *Forum: časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 13 [7–8]
11. Gilić, N., (2010.), *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma*, Zagreb, Leykam international
12. Goulding, D., J., (200.), *Jugoslavensko filmsko iskustvo, 1945-2001.*, Zagreb, V.B.Z.
13. Gross, M., (1985.), *Počeci moderne Hrvatske*, Ljubljana, Globus
14. Kesić, V., (1975.), *Umjetnik mora snositi rizik*, Vjesnik u srijedu, Zagreb
15. Kovačević, D., *Mijo Stuparić književnik, političar, seljak*, Moje srce, Vidrenjak, predgovor
16. Kolar, M., (2007.), *Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Hrvatskom seljačkom pokretu (1918.-1940.)*, *Podravina* 6, 12
17. Kovačić, Z., (1975.), *Seljačka buna 1573*, Zagreb, Studio

18. Krleža, M., (1936.), *Balade Petrice Kerempuha*, Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske
19. Kuzmanović, M., (1973.), Odjeci Seljačke bune 1573. u „Baladama Petrice Kerempuha“ Miroslava Krleže, U: Kampuš, I. (ur.), *Radovi 5; U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune*
20. Maraković, Lj., (1936.), Matija Gubec na pozornici, *Hrvatska prosvjeta XXXIII (3)*
21. Maraković, Lj., (1927.-1928.), Seljačka književnost, *Hrvatsko kolo*, IX
22. Marks Lj., (1999.), Usmena tradicija o Zagrebu u Šenoinu djelu, *Prvi hrvatski slavistički kongres; Zbornik radova III.*, Zagreb
23. Martinović, A. (ur.), (1947.), *Matija Gubec: mali zbornik o hrvatskoj seljačkoj buni god. 1573.*, Zagreb, Seljačka sloga – Hrvatsko seljačko prosvjetno društvo
24. Milanja, C., (2012.) *Konstrukcije kulture: modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
25. Nemeč, K., (1979.), *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 29. stoljeća*, Zagreb, Znanje
26. Oroz, T., (2011.), *Matija Gubec kao post-ikona: reinterpretacije i disperzije povijesne ličnosti u popularnoj kulturi*, U: Prica, I., Škokić, T., *Horror-porno-ennui, kulturne prakse postsocijalizma*, Biblioteka Nova Etnografija, Zagreb
27. Petrić, H., (2008.), Hrvatski narodni preporod, *Portal – elektronički časopis za povijest i srodne znanosti*, Dostupno na: <http://povijest.net/2018/?p=1503>, [Pristupljeno: 20.10.2019.]
28. Polimac, N., (2012.), *Seljačka buna 1573.: film Vatroslava Mimice*, Zagreb. EPH Media
29. Protrka, M., (2008.) *Stvaranje književne nacije*, Periodica Croatica
30. Prosperov, Novak, S., (2003.), *Povijest hrvatske književnosti III*, Zagreb
31. Šicel, M., (1973.), Tema seljačke bune u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća. U: Kampuš, I. (ur.), *Radovi V; U povodu 400. godišnjice hrvatsko slovenske seljačke bune*, Zagreb, Liber
31. Rapacka, J., (2002.), *Leksikon hrvatskih tradicija*, Zagreb, Matica hrvatska
32. Šakić, T., (2017.), Hrvatski film između nacionalizirane i nacionalne kinematografije, U: Udier, S., L., *Hrvatska na prvi pogled: udžbenik hrvatske kulture*, Zagreb, FF press
33. Stančić, N., (2008.), Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol X No. 1.

34. Šenoa, A., (1980.), *Seljačka buna*, Zagreb, Mladost
35. Šidak, J., (1973.), Počeci historiografije o seljačkoj buni 1573., *Časopis Kaj*, Godina VI, Broj 1 – 2, Zagreb
36. Šišić, F., (1975.), *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, Tisak i naklada St. Kugli
37. Šrepel, M., (1895.), *O životu i radu Mirka Bogovića*, Zagreb, Matica hrvatska
38. Tomašek, A., (2006.), *Vu plavem trnacu: opera artificiosa Gjure Prejca*, Pregrada, Matis

39. Vienac, IV (44), 1872., 693-694
40. Vienac, VI (29), 1874., 449-453.

MREŽNE POVEZNICE:

1. Baras, F., Povijest HNK Split, Dostupno na: <https://www.hnk-split.hr/o-kazalistu/povijest>
2. Opis fotografija, (1978.), *Dani hvarskog kazališta: Građe i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 5 No 1., str. 491.-496. Dostupno na:
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=8297
3. <https://zir.nsk.hr/user/profile/mbz/336652>
4. https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatsko_narodno_kazali%C5%A1te_u_Subotici
5. <https://zagorkinkutak.wordpress.com/dramska-djela/evica-gubceva/>
6. <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/ep-o-potlacenima-koji-je-razbio-famu-o-zatucanom-zagorskom-seljaku-1522563>
7. Marić, K., Užarena željezna kruna, Dostupno na:
<http://www.filmovi.hr/index.php?p=article&id=2280> Dostupno na:
<http://www.komedija.hr/www/arhiva-predstava/gubec-beg-2/>
8. https://issuu.com/hds.hr/docs/cantus194_195_web/34
9. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66694>
10. <http://gupcev-kraj.hr/hr/seljacka-buna/>

12. SAŽETAK

Ovaj rad bavi se kulturnim sjećanjem i pamćenjem Seljačke bune u hrvatskoj književnoj kulturi 19. stoljeća. Osim te primarne orijentacije na 19. stoljeće, rad donosi i pogled u 20. stoljeće te osvrt na neke suvremene pojave tradiranja Seljačke bune. Tema se Seljačke bune javlja u hrvatskoj književnosti javlja u usmenoj predaji, romanu, igrokazu, drami. Također važan je dio popularne kulture te je predmet filmskih adaptacija. Danas temu *Seljačke bune* možemo pratiti u stalnoj postavi Muzeja seljačkih buna, u projektu *Putevima baštine*, ali i rekonstrukciji događaja *Seljačka buna* u Donjoj Stubici.

13. SUMMERY

This paper deals with the cultural memory and remembrance of the Peasant Revolt in Croatian Literary Culture of the 19th Century. In addition to this primary orientation to the 19th century, the work also brings a look into the 20th century and a review of some contemporary phenomena of the Tradition of the Peasant Revolt. The theme of the Peasant Revolt appears in Croatian literature in oral tradition, novel, play, drama. It is also an important part of popular culture and is the subject of film adaptations. Today, the topic of the Peasant Revolt can be followed in the permanent exhibition of the Museum of Peasant Revolts, in the project Pathways of Heritage, but also in the reconstruction of the events Peasant Revolt in Donja Stubica.